

Jenni Halonen & Teija Hyväri

LAPSEN OSALLISUUDEN DOKUMENTOITUMINEN LASTENSUOJELUN AVO- HUOLLON PERHETYÖN ASIAKIRJOISSA

LAPSEN OSALLISUUDEN DOKUMENTOITUMINEN LASTENSUOJELUN AVO- HUOLLON PERHETYÖN ASIAKIRJOISSA

Jenni Halonen & Teija Hyväri
Opinnäytetyö
Syksy 2015
Sosiaalialan koulutusohjelma
Oulun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun ammattikorkeakoulu
Sosiaalialan koulutusohjelma

Tekijät: Halonen, Jenni & Hyväri, Teija

Opinnäytetyön nimi: Lapsen osallisuuden dokumentoituminen lastensuojelun avohuollon perhetyön asiakirjoissa

Työn ohjaaja: Onkalo, Päivi & Kokko, Seija

Työn valmistumislukukausi- ja vuosi: Syksy 2015

Sivumäärä: 60

Opinnäytetyömme tarkoituksena on kuvata, kuinka lastensuojelun avohuollon perhetyössä kirja-
tuissa asiakirjoissa näkyy lapsen osallisuus. Opinnäytetyö toteutettiin yhteistyössä Oulun kau-
pungin kanssa. Tutkimusaiheemme liittyy Pohjois-Suomen Lasten kaste -hankkeeseen. Hank-
keen tavoitteena on lisätä lasten ja perheiden osallisuutta lastensuojelun asiakasprosesseissa.
Tutkimuksemme tavoitteena on tuottaa tietoa lapsen näkyvyydestä perhetyön dokumenteissa ja
lisätä näin tietoisuutta lapsen osallisuudesta lastensuojelutyössä.

Tutkimuksemme on kuvaileva laadullinen tutkimus. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys käsittelee
lastensuojelun perhetyötä, asiakasdokumentointia ja lapsen osallisuutta. Aineistonaamme ovat
lastensuojelun perhetyössä kirjoitetut asiakirjat. Asiakirjat ovat perhetyön asiakassuunnitelmia,
asiakaskertomuksia sekä väliarviointiraportteja. Aineiston analyysissä käytämme aineistolähtöistä
sisällönanalyysia.

Tutkimustulostemme mukaan lapsen osallisuus asiakirjoissa muodostuu vanhemman puheen
kirjaamisesta lapsesta, perhetyöntekijän tekemien havaintojen kuvaamisesta lapsesta ja van-
hemmuudesta sekä lapsen kohtaamisesta. Havaintojemme mukaan lapsi on asiakirjoissa
useimmiten puheen aiheena ja havainnoinnin kohteena. Tuloksista voidaan päätellä perhetyön
painottuvan siihen, että lapsesta puhutaan ja lasta havainnoidaan. Lapsi näyttäytyy asiakirjoissa
aikuisten tulkitsemana.

Lastensuojelun perhetyössä on tärkeää pyrkiä kehittämään erilaisia työtapoja ja käytäntöjä lap-
sen näkökulman tavoittamiseksi sekä keskustelemaan lapsen tuottaman tiedon ja osallisuuden
merkityksestä asiakastyössä.

Asiasanat: perhetyö, lastensuojelu, osallisuus

ABSTRACT

Oulu University of Applied Sciences
Degree Programme in Social Services

Authors: Halonen, Jenni & Hyväri, Teija

Title of Thesis: Child in the Documentation of Family Work in Child Protection

Supervisors: Onkalo, Päivi & Kokko, Seija

Term and year when the thesis was submitted: Fall term 2015 Number of pages: 60

The purpose of this thesis is to describe how a child can be seen in the documents of child protection. Thesis was carried out in collaboration with child protection services City of Oulu. Data was collected from documents that were made in child protection services.

The aim of our thesis was to produce information of the child's visibility in the documents of child protection and add information of child's participation in the work of child protection.

The study was descriptive and qualitative. The method of analysis was based on theory. Theoretical framework deals with family work, documentation and child's participation. Data of our study included documents that were written by family workers about their work in families' homes and the documents that were written in meetings of parents, a family worker and a social worker together.

According to the results child is seen in documents in three ways: through the parent's speech, through family workers' observations concerning child and parenthood and through workers' direct encounter with a child. According to our study, child is usually subject of the speech and observation. Child can be seen through adults' interpretation.

In protection of children it is important to develop ways of working in order to reach a child's perspective. It is also important to discuss the importance of child participation.

Keywords: Child protection, family work, participation

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	6
2	LASTENSUOJELUN PERHETYÖ	8
2.1	Perhetyö lastensuojelussa.....	8
2.2	Lastensuojelun perhetyön orientaatiosta	10
3	DOKUMENTOINTI.....	12
3.1	Lainsäädäntö dokumentointia määrittelemässä	12
3.2	Lastensuojelun asiakirjat	13
3.3	Dokumentoinnin tarkoituksesta	15
3.4	Lapsi lastensuojelun dokumenteissa	17
4	LAPSEN OSALLISUUS LASTENSUOJELUSSA.....	19
4.1	Osallisuus lapsen oikeutena.....	19
4.2	Shierin osallisuuden tasot ja vaiheet	21
4.3	Thomasin osallisuuden ulottuvuudet	24
4.4	Lapsi tiedon tuottajana	26
5	TUTKIMUKSEN TAVOITTEET, TARKOITUS JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ.....	28
6	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN.....	30
6.1	Tutkimusaineistona dokumentit	30
6.2	Tutkimusmetodologia	32
6.3	Aineiston analyysi.....	33
6.4	Tutkimuksen luotettavuus.....	36
6.5	Tutkimuksen eettisyys	37
7	LAPSEN OSALLISUUS ASIAKIRJOISSA	39
7.1	Lapsi puheen aiheena	39
7.2	Lapsi havainnoinnin kohteena	42
7.3	Lapsen kohtaaminen	44
8	JOHTOPÄÄTÖKSET	48
9	POHDINTA	53
	LÄHTEET	56

1 JOHDANTO

Opinnäytetyömme on tutkimus lapsen osallisuuden näkyvyydestä lastensuojelun avohuollon perhetyön dokumenteissa. Tarkoituksenamme on kuvata, kuinka perhetyössä kirjatuissa asiakirjoissa näkyy lapsen osallisuus. Tarkastelemme, miten lapsen kanssa työskentelyä kuvataan ja miten lapsi ja lapseen liittyvät asiat ovat dokumenteissa näkyvillä.

Tutkimusaiheemme liittyy Pohjois-Suomen Lasten Kaste -hankkeeseen. Lapsen osallisuus lastensuojelutyössä on yksi hankkeen kehittämissisällöistä. Perusteet aiheen tutkimiseen ja sen ajankohtaisuuteen tulee myös lastensuojelulain 1.1.2014 voimaan tulleesta 29 §:n muutoksesta, joka edellyttää lastensuojelun työntekijöiltä suoraa työskentelyä lapsen kanssa. Pykälän mukaan lastensuojelua toteutettaessa lastensuojelun työntekijän on tavattava lasta riittävän usein henkilökohtaisesti. (Lastensuojelulaki 417/2007 6:29 §.) Lapsen etu ja hänen osallisuutensa on huomioitava lastensuojelun järjestämisessä koko prosessin ajan. Lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä tai muulla lastensuojelun työntekijällä on velvollisuus tavata lapsi henkilökohtaisesti riittävän usein niin, että lapsen ja työntekijän välille muodostuu luottamuksellinen vuorovaikutussuhde. (Pohjois-Suomen Lasten Kaste -hanke 2014–2016 2013, 23, viitattu 29.11.2014.)

YK:n lapsen oikeuksien sopimus, jonka Suomi on ratifioinut vuonna 1991, luo pohjan lasten oikeuksille ja osallisuudelle myös lastensuojelun kentällä. Sopimuksen mukaan lapsen etu on aina otettava ensisijaisesti huomioon, kun tehdään lasta koskevia päätöksiä. Lapsella on myös oikeus ilmaista omat mielipiteensä kaikissa itseään koskevissa asioissa. Lapsen mielipiteet on otettava iän ja kehitystason mukaisesti huomioon päätöksiä tehdessä. (YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 2014, 11–12, viitattu 23.9.2014.)

Perheen keskeinen asema ja perhekeskeisyys käsitteinä ovat viime vuosikymmeninä olleet sosiaalityössä itsestään selviä periaatteita. Lisääntynyt tietoisuus lapsen tarpeista ja yksilöoikeuksista on kyseenalaistanut perhekeskeisyyden periaatetta ja nostanut lapsinäkökulmaa tutkimuksessa ja ammattikäytännöissä. (Myllärniemi 2007, 23.) Perhelähtöistä toimintaa on kritisoitu sen aikuislähtöisyyden vuoksi. Monet ammattikäytännöt vahvistavat aikuisten, mutta heikentävät lasten vaikutusmahdollisuuksia. Näkemys perhekokonaisuudesta saattaa ohittaa lapsen yksilönä. Lapsen edun näkeminen voi olla vaikeaa, jos lapsen näkökulmat ja toiveet jäävät huomioon ottamatta toimittaessa aikuiskeskeisesti. (Rantala, 2002, 43–45.)

Dokumentointi on välttämätön osa lastensuojelutyötä ja se tekee työn näkyväksi. Asiakasdokumentit kertovat kohtaamisista, keskusteluista ja päätöksistä. Dokumenttien avulla työtä voidaan seurata ja arvioida. Dokumentointi tukee työn päämäärätietoisuutta ja loogisuutta, jäsentää todellisuutta, kuvailee tilanteita ja eri osapuolien käsityksiä tapahtumista. (Kääriäinen, Leinonen & Metsäranta 2006, 9; Kääriäinen 2006, 45, 47.) Asiakkaille asiakasdokumentit ovat erityisen merkittäviä, koska niiden perusteella tehdään heitä koskevia päätöksiä. Viranomaisteksteinä dokumenteilla on merkittävä vaikutus käsityksiin perustelujen, taustojen ja lähtökohtien pysyvyydestä ja kiistattomuudesta. Asiakirjojen kirjoittamiseen tuleekin suhtautua asian vaatimalla vakavuudella. (Kääriäinen ym. 2006, 8, 9.)

Rajasimme työmme koskemaan lastensuojelun avohuollon perhetyön dokumentteja. Myllärniemen (2007, 4) mukaan perhetyön merkitys lastensuojelun avohuollon tukimuotona tulee lisääntymään tulevaisuudessa. Näin ollen perhetyötä tekeviä sosionomeja tulee olemaan entistä enemmän lastensuojelun perhetyön työalueella. Lisäksi vuoden 2008 alussa voimaantulleessa uudessa lastensuojelulaissa on perhetyö ensimmäistä kertaa kirjattuna lakitekstiin ja sitä on oltava tarjolla jokaisessa kunnassa (Hovi-Pulsa 2008, 116).

Opinnäytetyömme toimeksiantaja on Oulun kaupunki. Opinnäytetyö liittyy Pohjois-Suomen Lasten Kaste -hankkeeseen. Pohjois-Suomen Lasten Kaste -hankkeen 2014–2016 tavoitteena on hyvinvoinnin ja osallisuuden lisääminen lapsiperheiden arjessa. Siinä on kolme osa-aluetta: perhekeskusten, oppilas- ja opiskelijahuollon sekä lastensuojelun kehittämisalueet. Lastensuojelun kehittämisen tavoitteena on lasten ja perheiden osallisuuden lisääminen asiakasprosessissa, erityisesti lapsen kuuleminen. Lapsen tulee olla osallinen omaa elämäänsä koskevassa suunnittelussa. Lapsella on oikeus saada vaikuttaa kehitystään vastaavasti itseään koskeviin asioihin. Lisäksi tavoitteena on asiakasprosessin sekä asiakassuunnitelmien käytön kehittäminen niin, että lapsi ja hänen vanhempansa ymmärtävät asetetut tavoitteet. (Pohjois-Suomen Lasten Kaste -hanke 2014–2016 2013, 4, 51, viitattu 29.11.2014.) Työmme tavoitteena on tuoda lisätietoa lapsen osallisuudesta ja näin edistää Lasten kaste -hankkeen tavoitteita.

2 LASTENSUOJELUN PERHETYÖ

2.1 Perhetyö lastensuojelussa

Käsitteellä perhetyö voidaan tarkoittaa hyvin monenlaista perheiden kanssa tehtävää työtä, sillä perhetyötä tekevät monet eri tahot ja sektorit erilaisin tavoittein (Myllärniemi 2007, 5). Perhetyö on siis kontekstisidonnaista ja muotoutuu sen mukaan missä, millaisessa tilanteessa ja mihin tavoitteeseen pyrkien sitä tehdään (Järvinen, Lankinen, Taajamo, Veistilä, Virolainen 2007, 10). Lastensuojelun perhetyö on sosiaalityössä tehtävää perhetyötä. Perhetyötä siis toteutetaan monella sektorilla lisänä perustyötä, mutta sosiaalityössä perhetyö nähdään perustyöhön kuuluvaksi työmuodoksi. (Uusimäki 2005a, 21, 23.)

Perhetyötä voidaan jaotella sen perusteella, miten suunnitelmallista ja tavoitteellista se on. Perhetyöstä voidaan tällöin käyttää joko käsitettä perhepalvelu tai perhetyö. Perhepalvelussa asiakkaat hakeutuvat itse vapaaehtoisesti palveluihin ja määrittävät tarpeensa ja palveluiden käytön. Perhepalvelussa ei välttämättä ole selkeää työn sisältöä. Perhetyö käsite puolestaan viittaa työhön, jossa perheeseen kohdistuu interventiota eli ulkopuoliset puuttuvat ja vaikuttavat tietoisesti perheen elämään. Perhetyö on tavoitteellista ja suunnitelmallista. Perheet voidaan ohjata tai velvoittaa perhetyön palveluun, jolloin työntekijöillä voi olla lain määäämiä velvoitteita, miten työtä tehdään. (Uusimäki 2005a, 33; Rönkkö & Rytönen 2010, 29.)

Lisäksi Uusimäki on määritellyt perhetyön käsitettä sekä välillisenä että välittömänä perhetyönä. Välillinen perhetyö kohdistuu perheeseen jonkun sen jäsenen kautta, ja välittömässä työssä kohteen on suoraan koko perhe. Näin ollen lastensuojelun perhetyö määrittyy käsitteellisesti perhetyöksi, joka kohdistuu välittömästi suoraan koko perheeseen. Sen sijaan esimerkiksi terveydenhuollon, päivähoidon tai koulun perhetyö nähdään ennemminkin perhepalveluna, joka kohdistuu lapsen kautta välillisesti perheeseen. (Uusimäki 2005a, 26, 31.)

1.4.2015 voimaan tulleen uuden sosiaalihuoltolain (1301/2014, 18 §) mukaan perhetyöstä tuli osa yleisiä sosiaalipalveluja. Lastensuojelun avohuollon tukitoimenä annettava perhetyö on lastensuojelulain (2007/417, 36 §) mukaan 1.4.2015 lähtien nimetty tehostetuksi perhetyöksi. Lastensuojelun perhetyö on muutokseen tähtäävää, suunnitelmallista ja tavoitteellista työskentelyä per-

heen tukemiseksi erilaisissa elämäntilanteissa (Järvinen ym. 2007, 10; Reijonen 2005, 10). Työn kohteena ovat lastensuojelun asiakasperheet, jotka tarvitsevat ohjausta ja intensiivistä tukea arjessa pärjäämisessä (Myllärniemi 2007, 10). Lastensuojelun perhetyön ensisijainen tavoite on edistää perheiden hyvinvointia lastensuojelun lainsäädännön mukaisesti. Perhetyön sisältönä on perheen arjen tukeminen sekä toisaalta puuttuminen perheen elämään vahvojen interventtioiden avulla. (Reijonen 2005, 9-10, 14.) Myllärniemen (2007, 82) mukaan lastensuojelun perhetyö onkin eriytyvässä erityispalveluksi, jonka tarve ja asiakkuus määräytyvät erityisin perustein.

Lastensuojelun työmuotona perhetyön käsitteen alle sijoittuu monenlaista toimintaa (Reijonen 2005, 9-10). Perhetyön moninaisuutta on pyritty jäsentämään jaottelamalla toimintamuotoja niiden toteutuspaikan perusteella avohuollon perhetyöhön, laitoshuoltoon sekä niiden välimaastoon. Avohuollon perhetyö tarkoittaa työmuotoja, jossa perheen tukeminen tapahtuu perheen kotona, arjessa. Laitoshuolto tarkoittaa työskentelyä laitostyyppisessä yksikössä esimerkiksi lapsen sijoituksen yhteydessä tai koko perheen kuntouttavana sijoituksena. Välimaaston työllä tarkoitetaan lastensuojelulaitoksissa kehitettyjä avohuollollisia perhetyömuotoja. (Uusimäki 2005b, 16.) Tässä opinnäytetyössä tarkastelemme perheiden kotona tehtävää lastensuojelun avohuollon perhetyötä.

Lastensuojelun avohuollon perhetyö tarkoittaa lastensuojelun avohuollon tukena tai huostaanoton lakkauttamisvaiheessa perheessä tehtävää työtä, joka perustuu lastensuojelutarpeen selvitykseen, asiakassuunnitelmaan sekä sosiaalityöntekijän tekemään päätökseen perhetyön aloittamisesta (Heino 2008, 45). Lastensuojelun asiakasperheillä on erilaisia erityisen tuen tarpeita, joihin perhetyöllä pyritään tehostetusti ja intensiivisesti vaikuttamaan. Lastensuojelun avohuollon perhetyö on konkreettista tukea ja apua, jota tarjotaan perheen kotona. Perhetyö mahdollistaa tiiviin tuen ja ohjauksen perheen arjessa. Pyrkimyksenä on vanhempien ja lasten yhtäaikainen huomiointi ja auttaminen. Perhetyö on myös vaikuttavaa muutostyötä, joka näkyy asiakassuunnitelman mukaisen tavoitteellisen muutostyön painottumisena. Perhetyöllä on myös yhteys lastensuojelun arviointiin, sillä perhetyö tuottaa tärkeää tietoa perheen arjesta ja lasten hyvinvoinnista. (Myllärniemi 2007, 23, 82–83.)

2.2 Lastensuojelun perhetyön orientaatiosta

Reijosen (2005, 10) mukaan perhetyöllä vastataan lastensuojelun kahteen tehtävään: lapsen edun turvaamiseen ja perheiden tukemiseen. Koko perheen tukemiseen liittyvä tehtävä on helpompi mieltää perhetyön tehtäväksi, mutta lapsen edun turvaaminen perhetyön kokonaisuudessa ei ole niin yksiselitteistä. Myllärniemen (2007, 7) mukaan lapsen etu turvataan lähtökohtaisesti lapsen läheissuhteiden jatkuvuudessa. Tästä johtuen perhetyön keskeisimmiksi tavoitteiksi asetetaan usein vanhemmuuden ja perheen tukeminen. Perhetyön suhde lapsen edun periaatteeseen välittyy siis perheen ja vanhemmuuden kautta.

Lastensuojelun avohuollon työkäytäntöjä on kritisoitu siitä, että ne painottuvat aikuis- ja vanhempi-keskeisyyteen ja sivuuttavat lapsen. Lisääntynyt tietoisuus lapsen yksilöoikeuksista ja suojelun tarpeesta on kuitenkin asettanut perhekeskeisyyden periaatteen kyseenalaiseksi. Viime vuosien aikana on kuitenkin ollut nähtävissä eräänlainen lastensuojelun paradigman muutos, jossa lapsi on haluttu nostaa työskentelyn keskiöön. Lapsen suojelemisesta ja osallisuudesta on tullut työskentelyn tavoite. (Myllärniemi 2007, 23.)

Myllärniemen (2007, 23) mukaan vanhempien osallisuutta ja keskeistä roolia ei voida kuitenkaan lastensuojelun perhetyössä sivuuttaa, sillä vanhemmat ovat keskeinen osa lapsen elinympäristöä. Perheen kokonaistilanteen merkitys on erityisen suuri varsinkin silloin, kun pyrkimyksenä on varhainen puuttuminen ongelmiin avohuollon keinoin. Koko perheen tukeminen, rinnalla kulkeminen ja pyrkimys vuorovaikutukseen vanhempien kanssa ovat perhetyön orientaatiossa keskeistä. Rantalan (2002, 45) mukaan perhelähtöisyys ei välttämättä estä näkemästä lasta yksilönä. Lapselle pyritään avaamaan mahdollisuuksia, mutta hän tarvitsee tuekseen oman perheensä ja yhteisönsä. Perheen mukaan ottaminen ja tukeminen on myös lapsen kannalta tehokkaampi interventio kuin pelkästään lapseen kohdistuva työ. Lastensuojeluasioissa lapseen yksin kohdistuvat interventiot harvoin poistavat lapsen elämäntilanteeseen liittyviä ongelmia.

Myllärniemi (2007, 24–29) on jäsentänyt perhetyötä neljän eri orientaatiokehyksen avulla. Kehykset määrittävät asiakaskohtaamisten rakennetta, keskustelun aiheita sekä käytettäviä työmenetelmiä. Perhetyön kehysorientaatiot ovat perhekehys, vanhemmuustyön kehys, lapsen yksilöivä kehys sekä lapsen suojelu -orientaatio. Perhekehys toimii käytännön perhetyön lähtökohtana. Tällöin perheellä katsotaan olevan keskeinen merkitys ongelmien syissä ja niiden ratkaisuissa. Perheen tilanteen mukaan työntekijät kohdentavat huomionsa joko lapsiin tai vanhempiin. Perhe-

työn asiakastyö perustuu yleensä perhekeskiselle vanhemmuustyöskentelylle, jolloin keskiössä on vanhemmuuden arviointi ja vahvistaminen. Lapsen yksilöivässä kehyksessä huomio kiinnitetään lapsen kuulemiseen ja lapsen näkökulman tavoittamiseen. Perhe nähdään vain yhtenä merkityksellisenä yhteisönä lapsen elämässä, joten tarkastelun kohteena ovat myös lapsen perheen ulkopuoliset suhteet. Lapsen suojele -orientaatio jää käytännön työssä muiden kehysten taustalle ja aktivoituu vasta huolen konkretisoituessa ja lapsen tilanteen vaarantuessa.

3 DOKUMENTOINTI

3.1 Lainsäädäntö dokumentointia määrittelemässä

Dokumentoinnilla tarkoitetaan asiakirjojen tekstin kirjoittamista lastensuojelun asiakastyössä. Dokumentointi on osa kaikkia työprosesseja. Lastensuojelulaki velvoittaa työntekijöitä kirjaamaan lastensuojeluasian vireille tulosta lähtien kaikki lapsen tarvitsemien lastensuojelullisten toimenpiteiden järjestämiseen vaikuttavat tiedot, toimenpiteiden suunnitteluun, toteuttamiseen ja seurantaan liittyvät tiedot. Lapsen mielipiteen selvittämisen tapa ja sisältö on myös kirjattava lapsen asiakirjoihin. Mikäli lasta on tavattu ilman huoltajan suostumusta, on asiakirjoihin kirjattava syy sekä tapaamisen sisältö. (Lastensuojelun käsikirja 2014, viitattu 24.9.2014; Lastensuojelulaki 2007/417, 5:26 §, 6:33 §, 4:20 §, 6:29 §.)

Monet lait, mm. laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta, laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista ja henkilötietolaki, määrittelevät dokumentointiin liittyviä asiakkaan oikeuksia ja asemaa sekä asiakirjojen salassapitoa. Lisäksi vuoden 2015 alussa tuli voimaan laki sosiaalihuollon asiakasasiakirjoista. Lain tarkoituksena on yhtenäistää menettelytapoja käsiteltäessä sosiaalihuollon asiakasta koskevia tietoja. Uudessa laissa säädetään niistä perustiedoista, joita sosiaalihuollon asiakasasiakirjoihin on kirjattava sekä asiakirjatyypeittäin kirjattavista tiedoista. (Laki sosiaalihuollon asiakasasiakirjoista 254/2015, 1:1 §, 3:9 §, 3.14 §.) Asiakirjojen kirjoittamisen sisältöön asiakasasiakirjalaki ei kuitenkaan anna ohjeita. Kirjaamisen tavat syntyvätkin työyhteisöissä ja ovat siksi kirjavia. Kirjaamiseen vaikuttaa ympäröivä kulttuuri, aikakausi, ammatilliset käytännöt ja lukijakunta, jolle teksti on suunnattu sekä aiemmin kirjoitetut asiakirjat. (Kääriäinen ym. 2006, 10, 11.)

Laissa viranomaisten toiminnan julkisuudesta määritellään, mitä asiakirjalla ja viranomaisen asiakirjalla tarkoitetaan. Asiakirja voi olla kirjallinen tai sähköinen. Viranomaisen asiakirja on viranomaisen hallussa oleva asiakirja, jonka viranomainen on laatinut tai se on toimitettu viranomaiselle asian käsittelyä varten. Myös asiakkaan toimittamat materiaalit muuttuvat viranomaisen hallussa asiakirjoiksi. (Kääriäinen ym. 2006, 11, 12; Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta 1999/621, 1:5 §.)

Laissa sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista asiakirjalla tarkoitetaan sosiaalihuollon järjestämisen ja toteuttamisen yhteydessä käytettäviä, laadittuja tai hankittuja asiakirjoja. Asiakirjat sisältävät asiakasta tai muuta yksityistä henkilöä koskevia tietoja. Sosiaalihuollon asiakirjat ovat salassa pidettäviä ja niihin saa lain mukaan dokumentoida vain sellaista tietoa, mikä on tarpeen asiakkaan sosiaalihuollon tarpeen selvittämiseksi, sosiaalihuollon järjestämiseksi ja siihen liittyvien toimenpiteiden toteuttamiseksi. Työntekijän on pyydettävä asiakasta koskevat tiedot ensisijaisesti asiakkaalta itseltään. Asiakkaalla on velvollisuus antaa asiansa käsittelyn vaatimat tiedot sosiaaliviranomaisille. Asiakkaalla tulee kuitenkin olla tieto siitä, miksi tietoja kerätään, mihin tarkoitukseen tietoja käytetään ja mihin niitä luovutetaan. Tietojen käyttötarkoitus on kerrottava asiakkaalle siten, että hän sen ymmärtää. (Kääriäinen ym. 2006, 12; Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 2000/812, 1:3 §, 3:14 §; Laaksonen, Kääriäinen, Penttilä, Tapola-Haapala, Sahala, Kärki & Jäppinen 2011, 17.)

Näistä sosiaalihuollon eri tehtävien yhteydessä laadituista ja muodostuneista asiakirjoista muodostuu henkilötietolain tarkoittamia henkilörekistereitä. Henkilötietolaissa säädetään henkilötietojen käsittelyn keskeisistä periaatteista. Lain tarkoituksena on suojata yksityiselämää. Henkilötietojen käsittelyn on oltava huolellista, suunnitelmallista, käyttötarkoitussidonnaista, sekä siinä on noudatettava tarpeellisuuden ja virheettömyyden periaatteita. Henkilötietoja saa käsitellä vain, jos henkilötietojen käsittely johtuu laissa säädetyn tehtävän hoitamisesta tai jos käsittelystä säädetään laissa. Asiakkaalla on oikeus tarkistaa itseään koskevia tietoja ja vaatia niiden korjaamista. (Kääriäinen ym. 2006, 12; Henkilötietolaki 1999/523, 1:3 §, 2:5-9 §.) Tallennetuista tiedoista voidaan esimerkiksi tarkistaa asiakkaan aikaisempi tilanne, jos myöhemmin tulee yhteydenottoja samasta asiakkaasta tai seurata määräaikojen noudattamista (Laaksonen ym. 2011, 16).

3.2 Lastensuojelun asiakirjat

Lastensuojelussa laaditaan erilaisia asiakirjoja, joilla on erilaisia tehtäviä ja tämä tehtävä määrittää asiakirjansisältöä. Työn eri vaiheissa tehdään muistiinpanoja, suunnitelmia ja päätöstekstejä. Asiakirjaa laadittaessa on tärkeää huomioida, mitä asiakirjaa on kirjoittamassa ja millaisia vaatimuksia asiakirjalle on asetettu. (Kääriäinen ym. 2006, 18; Kääriäinen 2006, 48.) Lastensuojelussa saman perheen jokaiselle lapselle laaditaan omat asiakirjat, asiakassuunnitelmat ja päätökset. Näin kunnioitetaan jokaisen ihmisen yksilöllisyyttä ja huolehditaan salassapitovelvollisuuden to-

teutumisesta. (Kääriäinen ym. 2006, 24.) Asiakirja voidaan tallentaa sähköisesti tai manuaalisesti ja se voi sisältää kirjoitettua tekstiä, kuvaa, tai ääntä (Laaksonen ym. 2011, 14).

Asiakirjat tulee kirjoittaa käyttäen selkeää, asiallista ja ymmärrettävää kieltä. Dokumenttien lukijoina voivat ajan mittaan olla hyvin monet eri henkilöt eri rooleissa. Kirjoittaessa kannattaa ajatella lukijaksi asiakas. Tällöin usein automaattisesti kirjoittaa ymmärrettävästi ja juuri niistä asioista, joista asiakkaan kanssa on keskusteltu. (Laaksonen ym. 2011, 39.)

Asiakastietojen käsittely vaatii aina ammatillista harkintaa. Asiakirjoihin kirjataan vain sen käyttötarkoituksen kannalta oleellinen tieto. Työskentelyn tulee olla aina suunnitelmallista ja tietojen käyttötarkoitus työntekijällä selvillä. Työntekijän ammattitaitoa on myös tiedostaa, mistä hänen omat tulkintansa syntyvät. Oma elämänhistoria ja ympäristö väistämättä vaikuttavat havainnointiin ja tulkintoihin. Omien toimintatapojen ja ammatillisten lähtökohtien reflektointi tukee tämän huomioon ottamista ja tiedostamista. On sekä asiakkaan että työn tekijän etu, että tapahtumat ja asiakkaan saamat palvelut kuvataan totuudenmukaisesti. (Laaksonen ym. 2011, 14.)

Asiakasmuistiinpanoihin tai asiakaskertomuksiin kirjataan päivittäistä asiakastyötä, asiakastapaamiset, yhteydenotot ja muut lastensuojeluasian hoitamiseen liittyvä tehtävät. Kirjauksessa tulee näkyä ketkä toimivat, milloin, missä ja mitä tapahtui sekä mitä sovittiin jatkosta. (Kääriäinen ym. 2006, 18.) Asiakaskertomus on yksi asiakasprosessia eniten kuvaava asiakirja. Asiakaskertomus tekee näkyväksi myös sen työn, joka ei tallennu muihin asiakirjoihin. Ajantasainen asiakaskertomus on perusta hyvälle dokumentoinnille ja asiakirjoille. Se myös mahdollistaa ja tukee suunnitelmien, lausuntojen ja päätösten tekemistä. (Laaksonen ym. 2011, 47.)

Asiakassuunnitelma on ainoa asiakirja, jonka laatimisvelvollisuus mainitaan lastensuojelulaissa. Asiakassuunnitelma laaditaan sekä avohuollon että sijaishuollon sosiaalityössä aina, kun lapsella tai perheellä on tarvetta muuhun lastensuojelutyöhön kuin tilapäiseen neuvontaan ja ohjaukseen. Asiakassuunnitelma tulee tehdä yhdessä asiakkaan kanssa. Suunnitelmaan kirjataan olosuhteet ja asiat, joihin pyritään vaikuttamaan sekä käytettävissä olevat keinot ja arvioidaan aika, jonka kuluessa tavoitteet pyritään toteuttamaan sekä suunnitelman tarkistusväli. Myös ne asiat tulee kirjata, joista ollaan erimielisiä. Asiakassuunnitelman tarkoituksena on toimia ajantasaisena suunnitelmana työskentelylle ja tilanteen ja työn vaikuttavuuden arvioinnin välineenä. (Kääriäinen ym. 2006, 19.) Suunnitelma on yksi sosiaalihuollon keskeisiä asiakirjoja. Asiakkaan ja työntekijän on sitouduttava sen noudattamiseen. Suunnitelman avulla työtä voidaan tehdä läpinäkyvämmäk-

si, kun suunnitelman tarkistamisen yhteydessä arvioidaan yhdessä asetettuja tavoitteita ja niiden saavuttamista. Tätä kautta saadaan tietoa myös asiakkuuden etenemisestä. (Laaksonen ym. 2011, 48.)

Päätös on sosiaalihuollon asiakirjatyyppejä, jolla viranomaisen tai viranomaisen roolissa toimiva palveluntarjoaja esittää ratkaisunsa asiakkaan hallintoasiassa. Päätösasiakirjat koskevat aina yksilöllisesti jotakin henkilöä. Päätösasiakirjaan kirjataan muun muassa asian käsittelyyn liittyvät aikaisemmat asiakirjat, päätöslauselma ja päätöksellä myönnettävä palvelu tai etuus. Päätöslauselma kuvaa sitä, onko päätös kielteinen vai myönteinen. Asiakkaalla on aina oikeus hakea muutosta päätökseen. Päätös annetaan asiakkaalle kirjallisena muutoksenhakuohjeen kanssa. Päätökseen kirjataan myös ratkaisun perustelut ja lainkohdat, joihin päätös perustuu. Päätöstekstien muuttaminen edellyttää aina virallista muutoksenhakua. Tässä prosessissa päätös ja sen perusteet kumotaan ja arvioidaan uudelleen. (Kääriäinen ym. 2006, 19; Laaksonen ym. 2011, 49.)

Arvio on asiakirjatyyppejä, jossa palveluntarjoaja arvioi asiakkaan tilanteen ja esittää arvioonsa perustuvan päätelmän asiakkaan tilanteen edistämiseksi. Arvioita voidaan laatia asiakkuuden eri vaiheissa. Lastensuojelussa esimerkiksi lastensuojelutarpeen selvitys on asiakirjatyypiltään arvio. (Laaksonen ym. 2011, 50.)

3.3 Dokumentoinnin tarkoituksesta

Huolellinen ja ajantasainen dokumentointi turvaa sekä asiakkaan että työntekijän asemaa ja oikeuksia. Dokumentointi palvelee myös työn suunnittelua ja arviointia. Dokumenttien kautta tehtyyn työhön voidaan palata ja tarkistaa tehtyjä sopimuksia ja suunnitelmia. Kirjoittaessaan työntekijä tekee valintoja, sillä kaikkea ei voi kirjata, vaan täytyy valita olennainen. Asiakirjat näyttävät oman todellisuutensa asiakkaan elämästä. Työntekijällä on suuri vastuu kirjoittaessaan, sillä todellisuutta luodaan myös tekstien avulla. (Kääriäinen ym. 2006, 9, 10.) Dokumentteihin on kirjattava ennen kaikkea lastensuojelun kannalta olennainen tieto, havaintoja perheen ja lapsen arjesta ja siitä, miten on työskennelty. Kirjausten tulee palvella perustehtävän eli lastensuojelutehtävän toteuttamista. (Myllärniemi 2007, 35.)

Dokumentoinnin tavoitteena on lisätä myös asiakkaan ymmärrystä perhetyöstä ja sen tavoitteista ja rakentaa näin vuorovaikutusta. Dokumentoinnin tuleekin olla läpinäkyvää ja avointa myös perheelle. (Myllärniemi 2007, 35; Lastensuojelun käsikirja 2014, viitattu 27.10.2014.) Lapsella ja perheellä on oikeus saada tietää toimenpiteiden perustelut ja mitä asiakirjoihin on dokumentoitu. Erityinen vaikutus dokumenteilla on esimerkiksi silloin, kun täysi-ikäiseksi tullut sijoitettu nuori saa luettavakseen itseään koskevat dokumentit. Dokumentit voivat muovata merkittävästi nuoren kuvaa lapsuuden tapahtumista ja vanhempiensa sen aikaisesta toiminnasta. (Lastensuojelun käsikirja 2014, viitattu 24.9.2014.)

Eettisesti oikein toimittaessa asiakas otetaan mukaan asiakirjojen tekemiseen. Tällöin asiakkaalle kerrotaan asiakirjojen kirjoittamisesta, näytetään häntä itseään koskevat asiakirjat ja mahdollisuuksien mukaan asiakirjoja myös kirjoitetaan yhdessä asiakkaan kanssa. Asiakkaan mukaan ottaminen asiakirjojen kirjoittamiseen voi parantaa asiakassuhdetta ja työskentelyn edellytyksiä. Asiakkaan osallisuutta vahvistava ensimmäinen askel on dokumentoinnista kertominen asiakkaalle. Tämä tarkoittaa konkreettista kertomista: mitä asiakirjoja ja milloin kirjoitetaan, millaista tietoa niihin kirjoitetaan sekä kerrotaan myös asiakkaan oikeuksista suhteessa hänestä kirjoitetuihin asiakirjoihin. Osallisuutta vahvistaa myös se, että asiakkaalle näytetään asiakirjat mahdollisimman pian niiden valmistuttua, jolloin hän voi myös kommentoida niitä. Asiakkaan kanssa voidaan myös keskustella, mitkä asiat hän kokee tärkeiksi kirjata dokumentteihin. On kuitenkin huomattava, ettei asiakkaan osallisuuden vahvistaminen tarkoita, että asiakirjoihin kirjoitettaisiin aina vain asiakkaan näkemyksen mukaisia asioita. On tärkeää, että työntekijän ja asiakkaan erilaiset näkemykset kirjataan asiakirjoihin. Työntekijän täytyy myös perustella oma näkemyksensä. (Laaksonen ym. 2011, 12, 41–43.)

Dokumentoinnin tarkoitus on myös tietojen säilyttäminen, tiedottaminen sekä työn ja työntekijän ajattelun näkyväksi tekeminen. Se parantaa työn jatkuvuutta ja suunnitelmallisuutta myös silloin, kun työntekijät vaihtuvat. Työn näkyväksi tekeminen antaa tärkeää tietoa myös työnjohdolle työn resursoinnin tueksi ja tuloksellisuuden seurantaan. Dokumentointi tuottaa tietoa myös lastensuojelun laadusta. Asiakirjojen avulla voidaan seurata esimerkiksi lain määräämien aikamäärien noudattamista. (Lastensuojelun käsikirja 2014, viitattu 24.9.2014.) Laadukkaiden dokumenttien kirjoittamiseen tarvitaan riittävästi aikaa. Työnantajien tuleekin huolehtia, että tämä on mahdollista usein kiireisissä ja monimutkaisissa työtilanteissa. (Laaksonen ym. 2011, 13.)

3.4 Lapsi lastensuojelun dokumenteissa

Väitöskirjassaan Kääriäinen on todennut, että myös lapset puhuvat asiakirjoissa. He ovat niissä läsnä, kuten heidän vanhempansa tai sukulaisensa. Lasten puhe näkyy asiakirjoissa monivivahteisesti. Työntekijöiden puhe kirjautuu joko epäsuorina esityksinä tai suorina lainauksina dokumentteihin. (Kääriäinen 2003, 63–64.) Kääriäinen (2006, 51) luokittelee lastensuojelun dokumenteissa lapsen kautta välittyvän tiedon seuraavasti: Lapsen suoraan tapaamiseen ja lapsen omaan puheeseen perustuva tieto, ammattilaisten välittämä lapsen puhe sekä lapsen kohtaamiseen ja kohtaamisen havainnointiin perustuva tieto. Aikuisen välittämällä lapsen puheella tarkoitetaan viranomaisten tai sijaisperheiden sosiaalityöntekijälle kertomaa lapsen puhetta.

Sisällöltään lapsia koskevat katkelmat voidaan jakaa lapsen toimintaa viranomaiskohtamisissa kuvaaviin, lapsen kertomiin kokemuksiin, lapsen esittämiin toiveisiin ja lapsen tahtoon, lapsen kertomaan huolenpidon puutteeseen, lapsen kuvaukseen suhteestaan vanhempiinsa sekä lapsen esittämään tilanteen ja viranomaisten toiminnan ihmettelyyn. Lastensuojelun asiakirjatekstit ovat aina tarkoituksellisia eli työntekijä tekee valintoja kirjoittaessaan. Siksi voidaankin kysyä, mikä tarkoitus juuri näillä valituilla lapsen puheen katkelmilla asiakirjoissa on. Ne voidaan jakaa kolmeen laajempaan asiayhteyteen: lapsen oikeuteen puhua, vanhemmuuden puutteisiin ja lapsen tilanteen seurailuun. (Kääriäinen 2006, 52, 53.)

Lastensuojelutyössä juridisuus on voimakkaasti läsnä ja se näkyy myös lastensuojelun asiakirjojen kirjoittamisessa. Puolet lastensuojelun huostaanottopäätösten perusteluteksteistä on kirjoitettu lakitekstiä lainaten ja toinen puoli kuvaa perheen tilannetta. Juridisuus näkyy myös asiakasmuistiinpanojen kirjoittamisessa. Lasten mielipiteiden ja puheiden määrä lisääntyy asiakirjoissa, kun he ovat täyttäneet 12 vuotta. (Kääriäinen 2006, 54.) Lastensuojelulain (2007/417, 1:5 §, 4:20 §) mukaan lasta on kuultava ikää ja kehitystasoa vastaavalla tavalla sekä 12 vuotta täyttäneelle on varattava mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevassa lastensuojeluasiassa. 12 vuoden ikä näyttää muodostuneen ohjenuoraksi myös asiakirjoja kirjoitettaessa. Yksi keskeinen tarkoitus lapsen puheen esiin kirjoittamiselle onkin juridinen, laista tuleva perustelu. (Kääriäinen 2006, 54, 56.)

Lasten puheesta saadun tiedon luotettavuutta on usein epäilty. Lastensuojelun asiakirjoissa lasten rooli tiedontuottajana vaikuttaa kuitenkin tärkeältä. Lasten puheet kirjoitetaan näkyviin totena ja perustellaan juridisesti. Lasten puhe saa aikaan viranomaisten toimia ja niitä käytetään toimin-

nan perusteluun. Lapset näkyvät asiakirjoissa tuntevina ja omista asioistaan kertovina, aktiivisina tiedon tuottajina perheen arjesta. Toisinaan lapsi saattaa paljastaa myös tahtomattaan perheen tilanteesta jotain merkityksellistä, jota vanhemmat ovat saattaneet kieltää kertomasta. Aina lapsen toistuvatkaan huolipuheet eivät johda toimintaan, vaan tilannetta jäädään seuraamaan. Tässä lapsen puheen kirjaaminen saa perustelunsa lastensuojelun perustehtävästä vanhemmuuden arvioinnista. (Kääriäinen 2006, 54 -57.)

Lastensuojelun asiakirjoihin kirjataan paljon tilanteen seurailua, jolla tarkoitetaan lasten havainnointia, lasten toiminnan, kokemusten, toiveiden ja tahdon kirjaamista. Kun tilannetta seurataan, lasten puheen kirjaaminen asiakirjoihin ei tarkoita, että lapsen puheella ja toiveilla olisi välitöntä painoarvoa. Tällöin perustelu lapsen tilanteiden kirjoittamiselle asiakirjoihin tulee tarpeesta tehdä työ näkyväksi, arvioitavaksi ja dokumentoida tapahtumia koskevaa tietoa. (Kääriäinen 2006, 59, 61.)

Lapsen näkyvyys asiakirjoissa asiakasprosessin eri vaiheissa vaihtelee. Pääsääntöisesti asiakkuuden alkuvaiheessa ja vielä mahdollisen huostaanoton lähestyessä lapsi näkyy niukasti. Yli 12-vuotiaat näkyvät asiakirjoissa enemmän, etenkin lakiperustaiseen lapsen kuulemiseen liittyen ennen huostaanottoa. Kiireellisten huostaanottojen ja lastensuojeluilmoitusten yhteydessä lapset näkyvät asiakirjoissaan enemmän kuin rauhallisemmin kehittyvissä lastensuojeluasiakkuuksissa. Sijaishuollon aikana lapset saavat asiakirjoissa selkeästi oman äänen riippumatta iästä. Lapsi tulee esiin itsenäisenä subjektina. Kaiken kaikkiaan lastensuojelussa tuotettavaan asiakirjaineistoon suhteutettuna lasten esiin kirjoittaminen on kuitenkin marginaalisessa asemassa. (Kääriäinen 2006, 62, 63, 65.)

4 LAPSEN OSALLISUUS LASTENSUOJELUSSA

4.1 Osallisuus lapsen oikeutena

Osallisuus tarkoittaa oikeutta saada tietoa itseään koskevista suunnitelmista, päätöksistä, ratkaisuista, toimenpiteistä ja niiden perusteluista sekä mahdollisuutta ilmasta oma mielipide ja saada siihen tukea (Rönkkö & Rytönen 2010, 51). Orasen (2006, 3-4, viitattu 29.9.2015 ja 2008, 9, viitattu 29.9.2015) mukaan osallisuus ja lapsilähtöinen työskentely edellyttävät, että työskentely lähtee lapsesta ja lapsen tarpeista. Lapsi saa riittävästi tietoa siitä, mitä ollaan tekemässä ja miten tämä kaikki vaikuttaa hänen elämäänsä. Työskentely on vastavuoroista, jossa lapsi ja aikuinen ovat molemmat sekä antavia että saavia osapuolia. Kun lapsi pääsee mukaan asioiden käsittelyyn ja saa niistä tietoa, on myös vaikuttaminen mahdollista.

YK:n lapsen oikeuksien sopimus on Suomea oikeudellisesti velvoittava sopimus. Sopimuksen yhtenä periaatteena on lapsen oikeus osallisuuteen. Sopimuksen 12. artiklan mukaan lapsella on oikeus vapaasti ilmaista näkemyksensä häntä koskevissa asioissa ja aikuisten velvollisuutena on ottaa lapsen näkemykset huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Lapsella on myös oikeus tulla kuulluksi oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa, jotka häntä koskevat. (YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 2014, 11, viitattu 23.9.2014.)

Lapsen oikeuksien sopimuksen velvoitteet on sisällytetty Suomen lainsäädäntöön. Suomen perustuslain (1999/731, 2:6 §) mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Lisäksi lastensuojelulaki velvoittaa kuulemaan lasta, kun valmistellaan ja tehdään päätöksiä heitä koskevissa lastensuojelutoimissa. Lastensuojelulain (2007/417, 1:5 §) mukaan lapselle on hänen ikäänsä ja kehitystasoon vastaavalla tavalla turvattava oikeus saada tietoa häntä koskevassa lastensuojeluasiassa ja mahdollisuus esittää siinä mielipiteensä. Lisäksi lastensuojelun tarvetta arvioitaessa, päätöstä tehtäessä tai lastensuojelua toteuttaessa on kiinnitettävä erityistä huomiota lapsen mielipiteisiin ja toiveisiin.

Lapsi on lastensuojelussa asiakas, jolla on oikeus turvallisuuteen, osallisuuteen ja voimavaroihin, sekä tasavertaisuuden periaatteen mukaan oikeus saada tuki ja palvelut, joita hän lastensuojelu-

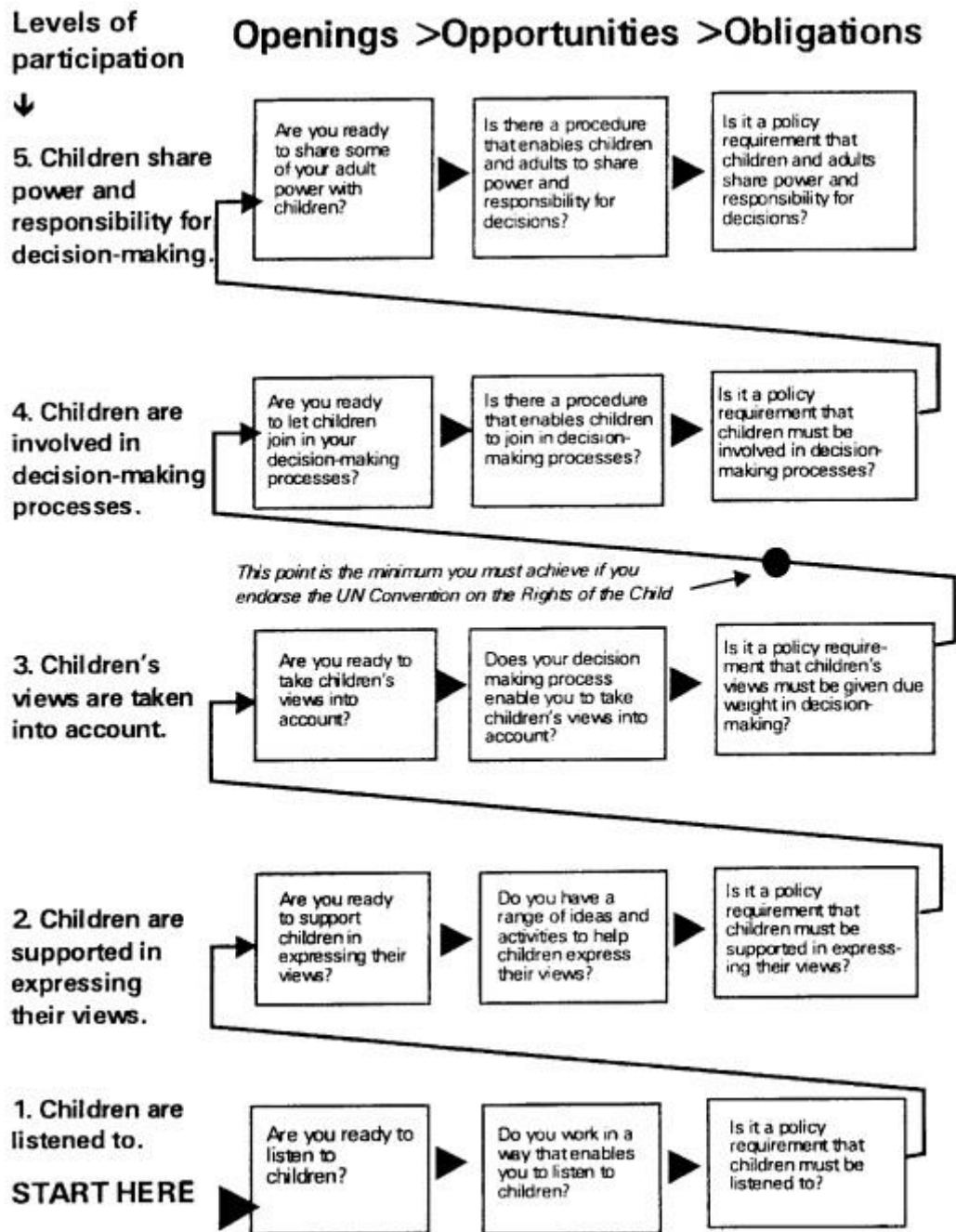
tarpeen selvityksen perusteella tarvitsee (Oranen 2006, 5, viitattu 29.9.2015). Orasen (2008, 7, 16, viitattu 29.9.2015) mukaan lapselle osallistuminen omien asioiden hoitamiseen antaa mahdollisuuden kokea tulleen kuulluksi. Tämä tuo kokemuksen siitä, että omat ajatukset ja mielipiteet ovat arvokkaita ja asioihin voi vaikuttaa. Tämä voi olla jo sinänsä voimaannuttavaa lapselle. Lastensuojelun asiakkaana oleville lapsille vaikuttamisen mahdollisuus voi olla erityisen merkityksellinen, sillä heillä saattaa olla kokemus, että asiat elämässä tapahtuvat koko ajan kohtalonomaisesti. Mahdollisuus olla osallisena ja mukana itselle merkityksellisten asioiden käsittelyssä on ratkaisevaa myös ihmisen identiteetin kehittymiselle. Osallisuus on yksi kasvun ja kehityksen perusedellytys. Osallistumisen kautta opitaan olemaan ja elämään yhdessä.

Lastensuojelussa lähtökohtana tulee olla lapsen etu. Lapsen osallisuutta arvioitaessa on tällöin tarkasteltava sitä, miten lapsi on mukana toteuttamassa ja arvioimassa hänen edukseen tehtävää työtä. (Hotari, Oranen, Pösö 2013, 117.) Aulan (2011, 27–28) mukaan lapsen mielipiteen selvittäminen on välttämätöntä lapsen edun arvioinnissa, sillä aikuinen ei voi arvioida lapsen edun toteutumista ellei hän tunne lapsen kokemusta ja näkemystä asiasta. Huomioitavaa on myös, etteivät lait määritä lapsen osallistumisen määrää tai tapaa tietyssä iässä, vaan aikuisen velvollisuutena on ottaa lapsen näkemykset huomioon iän ja kehitystason mukaisesti. Tämä velvoittaa kin työntekijöitä perehtymään lapsen kehitykseen ja sovittamaan osallistumisen tavat sen mukaisesti. Aikuisen velvollisuus on luoda edellytykset lapsen osallisuudelle. (Aula 2008, 65.)

Käytännössä lapsen oikeuksien ja osallisuuden toteuttaminen ja toteutuminen edellyttää resursseja sekä vaivannäköä niin työntekijöiltä kuin organisaatioiltakin (Oranen 2008, 15, viitattu 29.9.2015). Lapsen osallisuutta kuvaavissa malleissa on yleensä tarkasteltu lapsen osallisuutta aikuisen toiminnan kautta tarkastellen aikuisen ja lapsen vuorovaikutusta sekä aikuisen käyttämää valtaa. Harry Shier on lisännyt omaan porrasmalliinsa lisäksi ulottuvuuden, jossa tarkastellaan sekä työntekijöiden että kokonaisten organisaatioiden valmiuksia, mahdollisuuksia ja velvoitteita suhteessa lapsen osallisuuteen. Shierin malli antaa konkreettisia välineitä aikuisen ja lapsen roolin tarkempaan analysointiin. (Hotari, Oranen, Pösö 2013, 119.)

4.2 Shierin osallisuuden tasot ja vaiheet

Shierin malli muodostuu viidestä tasosta, joista jokainen sisältää kolme vaihetta. Jokaisella tasolla tarkastellaan erikseen sitä, millaiset valmiudet työntekijöillä ja laajemmin organisaatioilla on suhteessa lapsen osallisuuden määrään. Ensimmäisessä vaiheessa (openings) työntekijöiltä ja organisaatioilta edellytetään valmiutta tehdä yhteistyötä lasten kanssa. Toisessa vaiheessa (opportunities) tarkastellaan, onko organisaatiossa mahdollisuus toimintakulttuurin muutokselle. Muutos saattaa vaatia tietoa, taitoa, resursseja sekä uusien toimintatapojen kehittämistä. Kolmanneksi (obligations) vaaditaan koko yhteisön sitoutumista uusiin toimintatapoihin ja niiden ottamista käyttöön, jolloin lasten osallisuuden vahvistamisesta tulee velvoite työyhteisölle. (Shier 2001, 110.) Ei siis riitä, että osallisuus koetaan tärkeäksi organisaatiossa, vaan täytyy myös toimia osallisuutta mahdollistavalla tavalla. Lopuksi tavoitteena on uuden toimintamallin juurruttaminen osaksi koko organisaation toimintakulttuuria. Kuviosta 1 näkyy mallin tasojen ja vaiheiden nivoutuminen toisiinsa.

KUVIO 1. Shierin osallisuuden tasot ja vaiheet (2001, 111)

Shierin osallisuuden polun ensimmäinen ja alin osallisuuden taso on lapsen kuunteleminen. Tämä tarkoittaa aikuisen velvollisuutta varmistaa, että lapsella on mahdollisuus ilmaista itseään ja saada aikuisen huomio. Shierin mukaan kuuntelun mahdollistaminen vaatii yleensä toimintaympäristön rakenteiden muuttamista. Tällaisia muutoksia ovat esimerkiksi ajan- ja tilankäyttöön liittyvä suunnittelu sekä henkilökunnan kouluttaminen lapsen kuulemiseen. (Shier 2001, 111–112.) Möllerin (2005, 65) mukaan lapsen osallisuutta tukeva lastensuojelu mahdollistaa lapsen itse

vaikuttaa kohtaamisen paikkaan, aikaan ja tapaan sekä tuntee lapsen luontaiset tavat olla vuorovaikutuksessa. Tähän kuuluvat leikkisyys ja toiminnallisuus.

Pekin ja Tammisen (2002, 20) selvityksen mukaan ne aikuiset, jotka työskentelevät lasten palvelujärjestelmissä kokevat, että lasta on vaikea kuulla. Eskonen, Korpinen ja Raitakari (2006, 26) kirjoittavat, että lastensuojeluinstituutioissa työskentelevien ammattilaisten mukaan lasten kuulemisen ongelmat liittyvät sosiaalityössä käytössä oleviin menetelmiin, lapsen edun määrittämisen vaikeuteen, byrokraattisiin tekijöihin sekä lasten kehitykselliseen erilaisuuteen. Käytettävissä olevat resurssit sekä toimintatavat siis asettavat rajat lapsen kuulemiselle. Aulan (2011, 35) mukaan lasten mielipiteen selvittämisen esteenä on usein myös aikuisten puutteellinen tietämys lapsen tavasta toimia ja ilmaista itsenään. Hurtig (2006, 173) lisäksi muistuttaa, että lapsi viestii asioistaan usein myös toiminnalla, joten työntekijän on osattava tulkita myös lapsen käytöstä.

Shierin polun toisella tasolla lasta tuetaan ilmaisemaan omia mielipiteitään. Shierin mukaan on monia syitä, miksi lapset eivät ilmaise mielipiteitään aikuisille, kuten esimerkiksi luottamuksen puute, lapsen heikko itsetunto, aiemmat huonot kokemukset tai heikot kommunikointitaidot. Tällöin aikuisen tulisi tarjota lapselle mahdollisuuksia ilmaista omia näkemyksiään. Shierin mukaan tukena voidaan käyttää erilaisia työvälineitä aina keskusteluista taiteen käyttöön lapsen ikä huomioiden. (Shier 2001, 112.) Lapsen kanssa voidaan pelata, leikkiä sekä käyttää erilaisia toiminnallisia välineitä, kuten kortteja. Myös arkiset asiat kuten läksyjen teko tai syöminen voi olla työskentelyä tukevaa toiminnallisuutta. (Muukkonen ja Kivelä 2008, 92.)

Kolmannella tasolla aikuisen tulee ottaa lapsen mielipiteet huomioon. Shierin mukaan ei ole mielekästä tukea lasta mielipiteen ilmaisussa, mikäli lapsen näkemyksiä ei kuitenkaan huomioida. Tämä ei tarkoita sitä, että aikuisen tulisi muuttaa toimintaa niin kuin lapsi haluaa, mutta aikuisen tulee huomioida lapsen näkemys ja tarvittaessa perustella, miksi aikuinen toimii kuitenkin eri tavalla. (Shier 2001, 113.)

Turtiaisenkin (2001, 56) mukaan lapsen aito kuuleminen tarkoittaa, että aikuinen myös huomioi lapsen näkemykset. Pekin ja Tammisen (2002, 39) selvityksen mukaan lastensuojelun työntekijät kokevat vaikeaksi lapsen asianmukaisen ja riittävän kuulemisen niin, että lapsen aito mielipide tulisi esille. Lasten mielipiteen huomioiminen nähtiin riippuvan paljon viranomaisten asenteista, tiedoista ja taidoista.

Shierin mukaan YK:n Lasten oikeuksien sopimuksen edellytykset lasten osallisuudesta täyttyvät polun kolmannella askelmalla. Shierin mallin neljännellä tasolla lapsi otetaan mukaan päätöksentekoprosessiin. Aikuinen siis luovuttaa lapselle omaa valtaansa, mutta kantaa kuitenkin yhä päätösten tuoman vastuun. Aikuinen ja lapsi yhdessä keskustelevat päätettävästä asiasta siten, että aikuinen koko ajan tukee lasta mielipiteen ilmaisussa ja ottaa lapsen näkemykset huomioon. Aiemmalla tasolla lapsen mielipiteet vaikuttivat aikuisen toiminnan suunnitteluun, mutta tällä tasolla lapsi pääsee aktiivisesti itse mukaan toiminnan suunnitteluun. Aikuisen tehtävänä on kuitenkin auttaa lasta ymmärtämään, ovatko hänen suunnitelmansa käytännössä toteutettavissa vai eivät. (Shier 2001, 113–114.)

Korkeimmalla viidennellä tasolla lapset jakavat vallan ja vastuun aikuisen kanssa. Shier toteaa, ettei ero tasojen neljä ja viisi välillä ole selkeä. Tasolla neljä lapsi voi olla aktiivisesti osallisena päätöksentekoprosessissa, mutta hänellä ei kuitenkaan ole valtaa tehdyissä päätöksistä. Tasolla viisi aikuiset antavat osan vallastaan ja vastuustaan lapsille, mutta auttavat heitä vastuun kantamisessa. Shier kuitenkin painottaa, ettei lasten tulisi joutua vastuuseen asioista, jotka ovat liian vaikeita heidän kehitystasolleen. (Shier 2001, 115.)

Aula (2011, 35) huomauttaakin, että toisinaan lapsen oikeuksia tulkitaan virheellisesti niin, että osallistumisen ymmärretään tarkoittavan vallan siirtämistä lapsille. Aikuisella tulee kuitenkin aina säilyä päättäjän vastuu, jota myös Shier painottaa. Pekin ja Tammisen (2002, 20) mukaan se, että aikuinen kuulee ja huomioi lapsen näkemykset pitämällä kuitenkin kiinni aikuisen vastuista, antaa lapselle parhaat kokemukset. Shierin (2001, 115) mukaan viidennellä tasolla velvoittamisen (obligations) vaihe saavutetaan, kun aikuiset ja lapset jakavat vallan ja vastuun edes jollakin alueella päätöksenteossa. Asia, josta lapsi saa päättää voi olla pieni ja arkipäiväinen.

4.3 Thomasin osallisuuden ulottuvuudet

Nigel Thomas (2002, 174) on kritisoinut porrasmalleja, sillä ne eivät hänen mukaansa ota huomioon osallistujan subjektiivista kokemusta ja yksilöllisten tilanteiden huomioimista, vaan olettavat osallisuuden automaattisesti lisääntyvän. Thomas keskittyykin mallissaan nimenomaan lapsen yksilölliseen kokemukseen osallisuudesta. Hän on jakanut osallisuuden kuuteen ulottuvuuteen,

joiden keskinäiset suhteet voivat vaihdella ja lapsen kokemus osallisuudesta muuttua niiden mukana.

Osallisuuden ulottuvuudet Thomasin (2002, 175,176) mukaan ovat:

Lapsen valinta siitä, osallistuuko hän vai ei

Lapsella oleva tieto omasta tilanteestaan ja oikeuksistaan

Lapsen mahdollisuus vaikuttaa päätöksentekoprosessiin

Lapsen mahdollisuus ilmaista itseään

Lapsen saama tuki itsensä ilmaisemiseen

Lapsen mahdollisuus itsenäisiin päätöksiin

Thomasin osallisuuden ulottuvuuksia ei voida asettaa järjestykseen osallisuuden määrän mukaisesti, sillä osallisuus rakentuu lapsen yksilöllisenä kokemuksena. Ei esimerkiksi ole mahdollista tietää, onko lapsi, joka tulee tapaamisiin aikuisen velvoittamana, mutta kuitenkin osallistuu aktiivisesti keskusteluun, enemmän vai vähemmän osallinen kuin sellainen, joka tulee omasta tahdostaan tapaamisiin, muttei näennäisesti osallistu. (Thomas 2002, 174.) Myös Hotarin, Orasen ja Pösön (2013, 118) mukaan juridisen tason rinnalla osallisuutta on mahdollista tarkastella lapsen kokemuksena. Osallisuuden kokemus syntyy vuorovaikutuksessa ja sille on mahdollista luoda edellytyksiä, mutta sitä ei voida synnyttää toisen puolesta. Joskus kokemus voi syntyä ilman näkyvää osallistumista tai jäädä syntymättä aikuisen yrityksestä huolimatta. Muukkonen (2013, 133) vielä lisää, että perheen elämäntilanne, lapsen ikä ja muut tekijät vaikuttavat lisäksi siihen, millaista osallisuutta tavoitellaan ja millaisin keinoin siihen pyritään.

Thomas painottaa, että vaikka lapsi vaikuttaisikin näennäisesti olevan osallinen, puhuisi paljon ja saisi tukea aikuisilta, ei lapsi välttämättä juurikaan ymmärrä, mitä ympärillä tapahtuu ja hänellä saattaa olla vain vähän mahdollisuutta vaikuttaa asioihin. (Thomas 2002, 176, 177.) Muukkonen (2013, 168, 171) on jäsentänyt samaa asiaa prosessiosallisuuden käsitteellä. Prosessiosallisuus tarkoittaa, että lapsesta puhutaan vanhempien kanssa, havainnoidaan lasta, kuullaan häntä ja ollaan vuorovaikutuksessa. Työntekijä jää kuitenkin vain tiedonvälittäjäksi eikä kohtaa aidosti lasta. Lapseen voi olla siis suora kontakti, mutta tietoa vain välitetään, ei käsitellä lapsen kanssa. Oleellista prosessiosallisuudessa on lapsen kuuleminen ja kuullun huomioiminen päätöksiä tehdessä, johon esimerkiksi Lastensuojelulaki (2007/417, 1:5 §) vahvasti ohjaa. Lapsen ymmärrys tilanteesta voi kuitenkin jäädä puutteelliseksi.

Hotari, Oranen ja Pösö (2013, 162) huomauttavat, ettei osallisuus ole vain hallinnollista, vaan siihen kuuluu oleellisesti näkemys lapsesta yksilönä ja yksilöllisenä toimijana. Muukkosen (2013, 169–172) määrittelemässä kohtaamisosallisuudessa tietoa ei vain välitetä, vaan lapsen tuottaa tietoa käsitellään yhdessä lapsen kanssa, käydään läpi menneitä ja valmistaudutaan tulevaan. Tavoitteena on auttaa lasta ymmärtämään omaa tilannettaan ja tulemaan tietoiseksi elämästään. Lapsi on siis osallinen tietoon, sen tuottamiseen ja käsittelyyn. Näin lapsi voi saada vahvemman kokemuksen osallisuudestaan omaan elämäänsä ja se rohkaisee lasta osallistumaan edelleen itselleen sopivalla tavalla.

4.4 Lapsi tiedon tuottajana

Hurtig (2006, 179–180) on tutkinut lapsen tiedon tavoittelun tavoitetta lastensuojelussa. Hänen mukaansa lapsen tiedon tavoittelulle on löydettävissä ainakin kolme erilaista perustelua: juridis-muodollinen, arvioiva ja osallistava. Juridis-muodollisesta tiedonkeruusta on kysymys silloin, kun lapsen tietoa tarvitaan juridiseen prosessiin tai päätökseen, esimerkiksi huoltajuudesta päättämiseen. Olennaista tässä on lain määrittämä lapsen oikeus tulla kuulluksi. Lastensuojelulaki ohjaa vahvasti lapsen näkemyksen selvittämiseen.

Arvioivan tiedonkeruun tavoitteena puolestaan on saada tietoa lapsesta ja lapsen arjen sujumisesta sekä perustarpeiden toteutumisesta. Tiedonkeruu voi olla ei-verbaalista lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksen, lapsen toiminnan, piirustusten ja leikkien tarkkailua tai keskustelua lapsen ja työntekijän välillä. Tällaisessa tiedonkeruussa lapsi ei useinkaan saa tietää, mihin tietoa kerätään ja mikä työskentelyn tavoitteena on. Hurtigin tutkimuksen mukaan perhetyöntekijät keräsivät tietoa lapsista, mutta eivät tarjonneet sitä lapsille eivätkä rohkaisseet lapsia kysymään. Tiedon keräämisen keskiössä oli myös hyvin konkreettiset asiat, kuten koulunkäynti ja kotiintuloajat. Harvemmin lasten kanssa keskusteltiin tunteista, läheissuhteista tai perheen ongelmista. (Hurtig 2006, 181–183.)

Sekä juridis-muodollinen että arvioiva tiedonkeruu voidaan edellisessä luvussa esiteltyjen Muukkosen (2013, 168) jäsenysten mukaan määritellä prosessiosallisuudeksi. Tällöin tiedonkeruun tavoitteena on lain määrittämä lapsen oikeus tulla kuulluksi tai tiedon kerääminen lapsen arjesta

ilman tiedon käsittelyä tai toiminnan ymmärrettäväksi tekemistä lapselle. Möllerin (2005, 64) mukaan perinteisesti lastensuojelussa onkin puhuttu lapsen kuulemisesta, mikä on ohjannut työntekijöitä kohtaamaan lapsi suurimmaksi osaksi tilanteissa, joissa laki velvoittaa. Kuulemisen sijasta Möller haluaisikin puhua lapsen kanssa työskentelystä, jossa on kyse paljon laajemmasta asiasta kuin mielipiteen selvittämisestä ja huomioinnista. Ajatuksena on hyödyn tuottaminen lapselle itselleen.

Hurtigin (2006, 183) määrittelemä osallistava tiedonkeruu liittää lapsen itseään koskevaan työprosessiin. Lapsi ei ainoastaan tuota tietoa työskentelyn suunnittelua ja toteutusta varten, vaan on myös osa tätä prosessia. Työskentely on lapselle ymmärrettävää ja hän saa tietoa tilanteesta, tavoitteista ja suunnitelmista. Hurtigin mukaan lapsen näkemys asioista on työntekijän lisäksi tärkeää myös lapselle itselleen. Lapsilla on ajatuksia perheen tilanteesta ja he pystyvät ilmaisemaan toiveitaan sekä pelkojaan, kun siihen annetaan mahdollisuus.

Lapsen kanssa työskentelyn tavoitteena ei siis ole vain saada tietoa lapselta vaan antaa hänelle myös sitä. Työskentely ei ole vain konkreettista olemista lapsen kanssa, vaan tavoitteellista työskentelyä. Lapsen kokemuksia ja tunteita pidetään arvokkaina kuultaviksi. Mikäli lapsi ei ole valmis tai kykenevä käsittelemään asioita puheen avulla, tulee työntekijän käyttää apuna toiminnallisia menetelmiä, kuten kuvia, pelejä, tarinoita tai leikkiä. Lapsi, lapsen ikä ja kehitystaso määräävät työskentelytavan. Tapaamistilanne rakennetaan lapsen ehdoilla. Lähtökohtana on vastavuoraisuus, jolloin työntekijä helpottaa lapsen osallistumista omalla osallistumisellaan. Möllerin mukaan tulokset tällaisessa työskentelytavassa ovat olleet hyviä. Työntekijät ovat kokeneet, että lapsi tulee selkeämmin asiakkaaksi ja työn keskipisteeksi. Lasten kertoma on monesti selkeyttänyt tilannetta työntekijälle. Lisäksi lasten kokemukset ovat olleet myönteisiä ja he ovat kokeneet itsensä tärkeiksi. (Möller 2005, 65–66.)

5 TUTKIMUKSEN TAVOITTEET, TARKOITUS JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tutkimusaineistona olivat lastensuojelun avohuollon perhetyön asiakkaana olevien lasten perhetyön asiakassuunnitelmat, väliarviointiraportit ja asiakaskertomukset. Opinnäytetyömme tarkoituksena on kuvata, kuinka lapsen osallisuus näkyy näissä dokumenteissa. Tarkastelemme työssämme, miten työskentelyä lapsen kanssa kuvataan ja millä tavalla lapsen omat näkemykset ja tavoitteet ovat dokumenteissa näkyvillä.

Tutkimustehtävä: Miten lapsen osallisuutta kuvataan lastensuojelun avohuollon perhetyön dokumenteissa?

Opinnäytetyömme tavoitteena on tuottaa tietoa lapsen näkyvyydestä perhetyön dokumenteissa ja kehittää näin lastensuojelun perhetyössä tehtävää dokumentointia ja lisätä tietoisuutta lapsen osallisuudesta lastensuojelutyössä. Tutkimusaiheemme liittyy Lasten Kaste -hankkeeseen. Pohjois-Suomen Lasten Kaste -hankkeen 2014–2016 lastensuojelun osa-alueen kehittämisen tavoitteena on lasten osallisuuden lisääminen asiakasprosessissa. Lapsen tulee olla osallinen omaa elämäänsä koskevassa suunnittelussa. Lapsella on oikeus saada vaikuttaa kehitystään vastaavasti itseään koskeviin asioihin. Lisäksi tavoitteena on asiakasprosessin sekä asiakassuunnitelmien käytön kehittäminen niin, että lapsi ymmärtää asetetut tavoitteet. (Pohjois-Suomen Lasten Kaste hanke 2014–2016 2013, 4, 51, viitattu 29.11.2014.)

Lastensuojelulain 1.1.2014 voimaan tullut 29§:n muutos edellyttää lastensuojelun työntekijöiltä suoraa työskentelyä lapsen kanssa. Pykälän mukaan lastensuojelua toteutettaessa lastensuojelun työntekijän on tavattava lasta riittävän usein henkilökohtaisesti. (Lastensuojelulaki 417/2007 6:29 §.) Myös tämä tekee lapsen osallisuuden tutkimisesta nyt ajankohtaisen.

Henkilökohtaisina oppimistavoitteinamme on ymmärtää lapsen osallisuuden toteutumisen tapoja sekä esteitä. Tutkimus antaa meille valmiuksia toimia tulevassa työssämme eettisesti kestäväällä tavalla, huomioiden paremmin lapsen osallisuuden toteutumisen. Eettinen osaaminen kuuluu sosionomin ammatillisiin kompetensseihin. Sosiaalialalla painottuu erityisesti asiakkaan tarpeista lähtevä työskentely. (Rouhiainen-Valo, Rantanen, Hovi-Pulsa & Tietäväinen 2010, 17.) Sosiaalialan työn yhtenä eettisenä periaatteena on asiakkaan osallisuuden vahvistaminen. Asiakkaalla on oltava mahdollisuus olla itse kehittämässä ja suunnittelemassa heitä koskevia palveluja sekä

mahdollisuus vaikuttaa heitä koskeviin päätöksiin. (Mäkinen, Raatikainen, Rahikka ja Saarnio 2011, 188.)

Opinnäytetyöprosessi vahvistaa myös asiakastyön osaamistamme, joka on yksi sosionomin ammatillisista kompetensseista. Asiakastyön osaaminen tarkoittaa asiakasta osallistavan ammatillisen vuorovaikutussuhteen muodostamista sekä työn suunnitelmallista kehittämistä ja kuvaamista. (Rouhiainen-Valo ym. 2010, 18.) Dokumentointi tulee olemaan osa sosionomin työtämme. Tutkimusaiheemme antaa valmiuksia toteuttaa dokumentointia lapsen osallisuus huomioon ottaen. Dokumentit ovat tärkeitä tiedonmuodostuksen välineitä ja niillä perustellaan toimintaa monimutkaisissa asiakastilanteissa. Lapsilähtöisyys väistämättä muokkaa myös dokumentoinnin tapoja lapsikeskeisemmäksi. (Kääriäinen 2006, 67.) Lapsi on tärkeä tiedontuottaja selvitettäessä ja kuvattaessa lapsen tilannetta. On tärkeää, että lapsi tulee kuulluksi ja nähdyksi aidosti. Lapsen tulisi päästä osalliseksi ja myös vaikuttamaan häntä koskeviin päätöksiin. Lapsen tilanne voidaan nostaa ensisijaiseksi arvioinnin ja työn tekemisen kohteeksi kirjaamalla asiakirjoihin lapsen puhetta ja kohtaamisia lapsen kanssa. Lapsi ei voi toimia kuitenkaan ainoana ja vastuullisena tiedontuottajana tilanteestaan. (Kääriäinen ym. 2006, 23; Kääriäinen 2006, 67.)

Tutkimuksellinen oppimistavoitteemme on oppia ymmärtämään paremmin tutkimustyön kulkua ja tehdä eettisesti kestävä tutkimus.

6 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

6.1 Tutkimusaineistona dokumentit

Tutkimme Oulun kaupungin lastensuojelun avohuollon perhetyön dokumentteja. Aineistomme koostui neljän lapsen asiakirjoista. Asiakirjat muodostuivat perhetyön asiakassuunnitelmista, väliarviointiraporteista sekä asiakaskaskertomuksista. Aineistomme koostui kolmesta perhetyön asiakassuunnitelmasta, kahdesta väliarviointiraportista sekä 107:ta perhetyöntekijän kirjaamasta asiakaskertomuksesta. Taulukossa 1 on havainnollistettu raporttien jakautumista kunkin lapsen asiakirjoissa. Tutkimuksessa ei ole tarkoituksena tarkastella osallisuutta lapsikohtaisesti. Olemme taulukossa esittäneet aineiston kuitenkin lapsikohtaisesti selkeyttääksemme aineiston jakautumista.

TAULUKKO 1. Tutkimuksen asiakirja-aineisto.

	Lapsi 1	Lapsi 2	Lapsi 3	Lapsi 4	YHTEENSÄ
Perhetyön asiakassuunnitelma	0	1	1	1	3
Perhetyön väliarviointiraportti	1	0	1	0	2
Perhetyöntekijän kirjaukset kotikäynneistä, puheluista, ym. asiakastapamisista	5	13	27	62	107

Perhetyön alkaessa tehdään yhdessä perheen kanssa suunnitelma perhetyölle, jossa asetetaan yhteiset tavoitteet työlle sekä määritellään työn sisältö ja kesto (Hurtig 2003, 27). Asiakassuunnitelma tulee tehdä yhdessä asiakkaan kanssa ja asiakkaan ja työntekijän on sitouduttava sen noudattamiseen (Kääriäinen ym. 2006, 19; Laaksonen ym. 2011, 48). Aineistoomme sisältyneet perhetyön asiakassuunnitelmat olivat näitä asiakirjoja. Näihin suunnitelmiin oli kuvattu perheen tilannetta, kirjattu lastensuojeluilmoitukseen johtanut asia, ilmoituksen tekijä sekä perhetyölle asetetut tavoitteet, kesto ja sisältö.

Perhetyön asiakaskertomuksiin kirjataan päivittäistä asiakastyötä, jossa näkyy ketkä toimivat, milloin, missä ja mitä tapahtui sekä mitä sovittiin jatkosta (Kääriäinen ym. 2006, 18). Asiakasker-

tomuksella tehdään näkyväksi sellainen työ, joka ei tallennu muihin asiakirjoihin. Se sisältää tapahtumatietoja kotikäynneistä ja muista vastaavista asiakastapaamisista sekä esimerkiksi puhelinkeskusteluja. Asiakaskertomus on tekstityypiltään usein hyvin vapaamuotoinen. (Laaksonen ym. 2011, 46–47.)

Tehtyä perhetyötä arvioidaan säännöllisesti yhdessä lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän kanssa (Myllärniemi 2007, 10). Koska arvio voidaan laatia asiakkuuden eri vaiheissa, on arvioita usein nimetty alku-, väli-, tilanne- tai loppuarvioiksi (Laaksonen ym. 2011, 50). Aineistoomme sisältyvät perhetyön väliarviointit ovat tällaisia seurantadokumentteja. Väliarvioinnissa arvioidaan tehtyä työtä ja suunnitellaan työn jatkoa.

Lastensuojelun kirjaamiseen ei ole olemassa mitään yhteistä kirjaamiskäytäntöä eikä asiakirjojen laatimiseen annetta lainsäädännössä varsinaisia ohjeita (Kääriäinen ym. 2006, 10). Tutkimiemme asiakirjojen rakenne oli kuitenkin pääsääntöisesti hyvin samankaltainen. Asiakirjan alkuun oli kirjattu tapaamisen aika, osallistuneet ihmiset sekä tapaamispaikka. Se, mitä tapaamisissa oli keskusteltu tai mitä oli tapahtunut, oli kirjoitettuna yhteenvedona tekstiin. Kirjaukset oli tehty sähköisesti lastensuojelun Efficaan. Asiakirjat ovat katkelmia, jotka kertovat jotakin tehdystä työstä. Ne eivät kerro koko totuutta eivätkä kokonaisia elämäntarinoita. (Kääriäinen 2006, 48.) Tutkimukssamme tutkimme ainoastaan kirjaamista ja lapsen osallisuuden näkymistä kirjoitetussa tekstissä. Emme arvioineet perhetyön vaikuttavuutta tai lapsen osallisuutta perhetyössä.

Aineistomme koostui neljän lapsen asiakirjoista. Tutkimuksessamme mukana olevat lapset olivat asiakirjojen kirjaamishetkellä 7-12 -vuotiaita. Valitsimme tuon ikäiset tutkimuksen kohteeksi, koska lastensuojelun asiakkuuksissa on huomattava nousu juuri kouluiässä (Kuoppala ja Säkkinen 2014, 15, viitattu 27.11.2014). Lisäksi lain mukaan 12-vuotiaasta tulee kuulla omassa asiassaan (Lastensuojelulaki 2007/417, 4:20 §). Tutkimuksessa olevien asiakirjojen lapset olivat kaikki eri perheistä ja dokumentit olivat eri työntekijöiden kirjoittamia. Ajankohdaksi valittiin vuosi 2014 uuden lastensuojelulain voimaantulon vuoksi. Tutkittavat dokumentit oli kirjattu 1.11.2013–18.12.2014 välisenä aikana.

Tutkimusaineistoa keräsimme sen verran, että se oli riittävä tutkimustehtävään vastaamiseksi. Hirsjärven ym. (2013, 182) mukaan kvalitatiivisen aineiston keruussa käytetään aineiston riittävyyteen viittaavaa saturaation käsitettä. Sillä tarkoitetaan, että tutkija kerää aineistoa päättämättä etukäteen, kuinka monta tapausta hän tutkii. Aineisto on riittävä, kun samat asiat kertaantuvat

aineistossa. Aineistossamme kertaantuminen näkyi teemoitteluvaiheessa siinä, että samat asiat toistuivat aina uudelleen eivätkä uudet dokumentit enää tuottaneet uutta tietoa tutkimustehtävän kannalta.

6.2 Tutkimusmetodologia

Tutkimusaineistona ovat lastensuojelun avohuollon perhetyön asiakirjat. Tutkimusaineistomme koostuu kvalitatiivisesta aineistosta. Tutkimuksemme tarkoituksena on kuvailla, kuinka lapsen osallisuus näkyy lastensuojelun dokumenteissa. Tutkimuksemme on siis todellisen arjen elämän kuvaamista, kuten kvalitatiivisessa tutkimuksessa on tavoitteena. Kvalitatiivinen tutkimus on luonteeltaan kokonaisvaltaista tiedon hankintaa, ja aineisto kootaan todellisissa tilanteissa. Tutkimuksen lähtökohtana on aineiston monitahoinen ja yksityiskohtainen tarkastelu. Laadullisten menetelmien käyttö aineiston hankinnassa tarkoittaa sellaisten metodien suosimista, joissa tutkittavien näkökulmat pääsevät esille. Tällaisia metodeja ovat esimerkiksi haastattelut, havainnointi ja erilaisten dokumenttien ja tekstien analyysit. (Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara 2013, 161, 164.)

Analysoimme tutkimusaineistomme käyttäen aineistolähtöistä sisällönanalyysiä. Sisällönanalyysi on perusanalyysimenetelmä, jota voidaan käyttää kaikissa laadullisissa tutkimuksissa. Sen avulla voidaan analysoida valmiiksi tekstimuotoisia tai sellaiseksi muutettuja aineistoja. Sisällönanalyysillä pyritään muodostamaan tutkittavasta ilmiöstä tiivistetty kuvaus. Laadullisen aineiston sisällönanalyysin tavoitteena on järjestää kerätty aineisto tiiviiseen ja selkeään muotoon erilaisten aihepiirien mukaan, jotta analyysin perusteella pystytään tekemään tutkittavasta ilmiöstä selkeitä ja luotettavia johtopäätöksiä. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 105, 93, 110.)

Aineiston analyysiä varten teemoittelimme dokumenteista keräämämme aineiston. Teemoittelussa on kyse laadullisen aineiston pilkkomisesta ja ryhmittelystä erilaisten aihepiirien mukaan. Teemoittelu voi olla luokittelun kaltaista, mutta siinä painottuu teemojen sisältö eli mitä kustakin teemasta on sanottu. Ideana teemoittelussa on siis etsiä aineistosta tiettyä teemaa kuvaavia sisältöjä. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 93.) Tässä tutkimuksessa aineiston teemoittelun lähtökohtana on eri ihmisten tuottama tieto lapsesta lastensuojelun asiakirjoissa.

6.3 Aineiston analyysi

Analysoimme dokumenttiaineiston aineistolähtöistä sisällönanalyysiä käyttäen. Analyysin ensimmäinen vaihe oli aineiston alkuperäisilmausten pelkistäminen. Aineiston pelkistämistä ohjasi tutkimustehtävämme, jonka mukaan koodasimme aineistosta tutkimustehtävälle olennaiset ilmaukset. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 111.) Analyysiyksikkönämme oli lause tai ajatuskokonaisuus. Etsimme aineistosta tutkimustehtäväämme kuvaavia ilmauksia. Luimme aineistoa etsien vastausta kysymykseen, miten lapsen osallisuutta kuvataan asiakirjoissa. Tutkimustehtäväämme kuvaavat ilmaukset kokosimme Word-asiakirjaan. Kirjasimme kaikki ilmaukset, joissa puhuttiin lapsesta, vanhemmuudesta, lapsen ja vanhemman suhteesta, havainnoitiin lasta tai hänen toimintaansa, kuvailtiin lapsen kanssa tehtyä työtä, kirjattiin lapsen suoraa puhetta tai lapselle annettavaa tietoa hänen omasta asiastaan. Pelkistetyssä aineistossa oli kaikki tutkimuksellemme merkityksellinen alkuperäisestä aineistosta. Tekemistämme muistiinpanoista ei muodostunut tarinaa yksittäisestä asiakkuudesta. Lasten ja aikuisten nimet muutimme lapsiksi, äidiksi, isäksi, työntekijäksi jne.

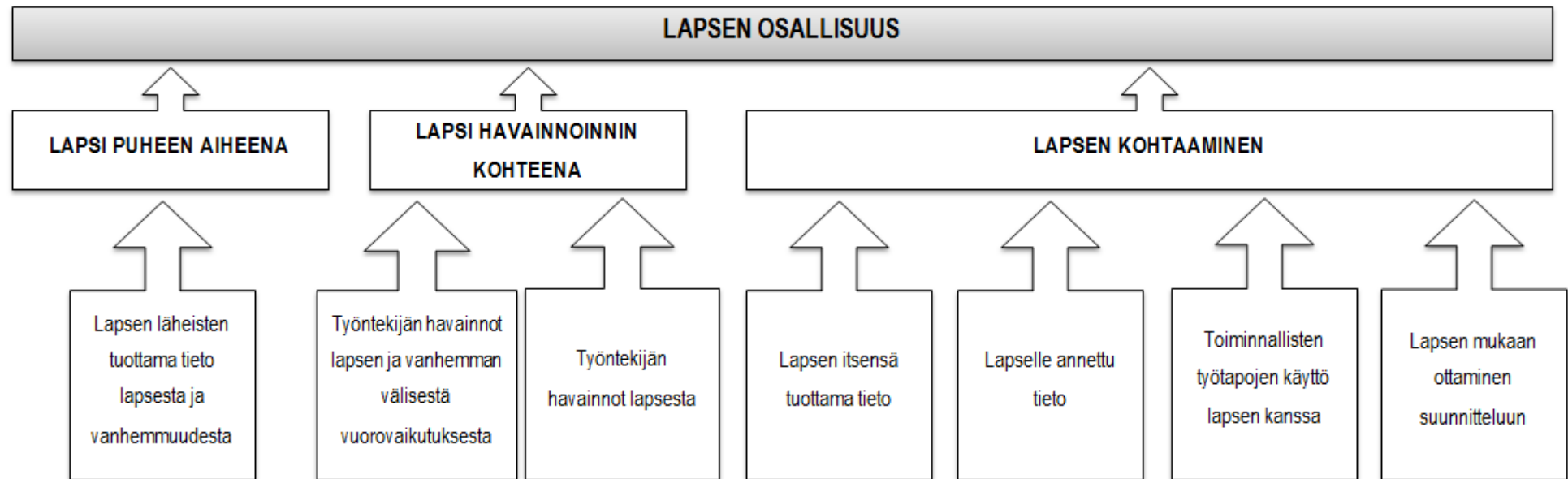
Toinen analyysin vaihe oli aineiston teemoittelu, jolloin aineistosta pelkistetyistä ilmauksista etsitään samankaltaisuuksia ja/tai eroavaisuuksia. Samaa asiaa tarkoittavat ilmaisut yhdistetään samaan kategoriaan ja kategorialle annetaan sen sisältöä kuvaava nimi. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 103.) Kun luimme pelkistämäämme aineistoa, huomasimme, että aineisto sisälsi eri ihmisten tuottamaa erilaista tietoa lapsesta. Lähdimme teemoittelemaan aineistoa tämän mukaan. Jaoimme aineiston ensiksi seitsemään kategoriaan: 1) lapsen läheisten tuottama tieto lapsesta ja vanhemmuudesta, 2) työntekijän havainnot lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksesta, 3) työntekijän havainnot lapsesta, 4) lapsen itsensä tuottama tieto, 5) lapselle annettu tieto, 6) toiminnallisten työtapojen käyttö lapsen kanssa sekä 7) lapsen mukaan ottaminen suunnitteluun (ks. kuvio 2).

Kategoriaan *lapsen läheisten tuottama tieto lapsesta ja vanhemmuudesta* liitimme kaikki kirjaukset, joissa vanhempi tai muu lapselle läheinen henkilö tai viranomaistaho tuotti tietoa lapsesta. Kategoriaan *työntekijän havainnot lapsen ja vanhemman välisestä vuorovaikutuksesta* liitimme kirjaukset, joissa työntekijä oli kuvaillut omia havaintojaan lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksesta tai sen puutteesta. *Työntekijän havainnot lapsesta* -kategoriaan laitoimme työntekijän kirjaukset, joissa kuvailtiin havaintoja lapsen toiminnasta, käyttäytymisestä, ulkoisesta olemuksesta tai tunnereaktioista.

Kategoriaan *lapsen itsensä tuottama tieto* laitoimme kaikki sellaiset kirjaukset, joihin oli kirjoitettu lapsen itsensä tuottamaa puhetta. *Lapselle annettu tieto* –kategoriaan liitimme kirjaukset, joihin oli kirjattu lapselle kerrottuja asioita, esimerkiksi sijoituksen alkamisesta tai lapsen käyttäytymisen vaikutuksesta kotilomiin. *Toiminnallisten työtapojen käyttö lapsen kanssa* sisältää kuvauksia mm. lapsen kanssa pelaamisesta, ulkoilusta, ruuanlaitosta, läksyjen tekemisestä sekä kyselylomakkeiden tai korttien käytöstä keskustelun tukena. *Lapsen mukaan ottaminen suunnitteluun* kategoria – sisältää kirjaukset, joissa kuvataan vastavuoroista keskustelua lapsen kanssa. Lapsi on tällöin mukana perhetyön tai kodin käytäntöjen suunnittelussa.

Jatkoimme analyysia vielä yhdistämällä samansisältöisiä alakategorioita toisiinsa muodostamalla yläkategorioita. Muodostimme kolme yläkategoriaa: lapsi puheenaiheena, lapsi havainnoinnin kohteena sekä lapsen kohtaaminen. Lopulta yhdistimme kolme yläkategoriaa yhdeksi kaikkia kuvaavaksi kategoriaksi. (ks. kuvio 2).

KUVIO 2. Analyysin eteneminen.

6.4 Tutkimuksen luotettavuus

Laadullisessa tutkimuksessa luotettavuutta lisää tutkijan perusteellinen ja johdonmukainen raportointi tutkimuksen toteutuksesta kaikissa sen eri vaiheissa (Hirsjärvi ym. 2013, 214). Raporttia kirjoittaessa olemme pyrkineet huomioimaan, että tutkimusprosessimme on selkeä ja perusteltu. Olemme pyrkineet perustelemaan esittämämme tulkinnat niin, että lukijan on helppo seurata ja arvioida tekemäämme päättelyä. Saatuja tuloksia olemme perustelleet dokumenteista poimituilla tekstilainauksilla, jotta lukija voi seurata mihin perustamme tulkintamme. Tutkimusaineiston ja -analyysin kuvauksessa noudatimme yksityiskohtaisuutta niin pitkälle kuin se tämän tyyppisessä tutkimuksessa on mahdollista. Tekstilainaukset on esitetty sisällöllisesti niiden alkuperäisessä muodossa. Lasten, työntekijöiden ja perheiden yksityisyyden suojaamiseksi dokumenteista poimituista tekstilainauksista on poistettu kaikki viittaukset koskien ihmisten henkilöllisyyksiä.

Tutkimuksemme asiakirjat meille valitsivat sosiaalityöntekijät. Tiedostimme tutkimusta tehdessämme, että tämä saattoi vaikuttaa tutkimuksemme luotettavuuteen. Toivoimme satunnaisesti valittuja asiakkuuksia, määrittelemältämme ajanjaksolta ja valitsemastamme ikäryhmästä. Sosiaalityöntekijät valitsivat dokumentit kriteeriemme mukaan kahdelta eri lastensuojelualueelta. Kahden lapsen dokumentit olivat Oulun eteläiseltä lastensuojelualueelta ja kahden Oulun pohjoiselta lastensuojelualueelta. Itse emme voineet vaikuttaa asiakirjojen valintaan.

Tutkimusta tehdessämme pohdimme pitkin matkaa oman taustamme vaikutusta tutkimukseen, sillä meillä molemmilla on kokemusta lastensuojelun avohuollon perhetyöstä ja kirjaamisesta ammattiharjoitteluiden kautta. Analyysia tehdessämme olimme tarkkoja, että tekemämme tulkinnat pohjautuvat aineistoomme. Tämän varmistaaksemme kuljetimme aineistosta tekemiämme tarkkoja muistiinpanoja mukana sekä analyysivaiheessa että tulosten raportoinnissa, jotta pysyimme aina palaamaan alkuperäiseen aineistoon. Tutkimusaineiston tulkinnan luotettavuutta lisää myös se, että teimme sekä aineiston pelkistämisen että teemoittelun rinnakkain niin, että molemmat analysoivat aineiston itsenäisesti, jonka jälkeen vertasimme tuloksia.

Koska opinnäytetyömme tavoitteena on tuottaa tietoa lapsen näkyvyydestä perhetyön dokumenteissa, olimme kiinnostuneita perhetyön kirjaamisen käytännöistä. Kirjaamisessa on aina kysymys jonkun tekemästä tulkinnasta. Dokumentoitu teksti on kirjoittajansa tulkintaa jostakin asiasta tai tilanteesta. (Kääriäinen ym. 2006, 9, 10.) Tutkimuksemme luotettavuutta arvioitaessa onkin pohdittava, miten asiakirjat tutkimusaineistona kuvaavat todellisuutta ja lapsen asemaa lastensuoje-

lussa. Kääriäisen (2006, 48, 171) mukaan ei ole mahdollista vastata pelkästään dokumenttien perusteella kysymykseen, millainen on lapsen asema ja osallisuus lastensuojelun asiakkaana. Lapsen näkyminen asiakirjoissa kertoo kirjoittamisen valinnoista enemmän kuin itse työstä tai lapsen todellisesta kohtaamisesta. Dokumentteja tutkittaessa on siis huomioitava, että niistä tehtyihin tulkintoihin liittyy aina virhemahdollisuuksia. Tekstit kuitenkin ylläpitävät ja uusintavat työ-kulttuuria ja ne ovat keskeinen tiedon prosessoinnin alue lastensuojelussa ja sosiaalityössä yleensä. (Kääriäinen 2003, 171, viitattu 28.11.2014). Niiden käyttö lastensuojelutyön käytäntöjen toteutumisen tutkimisessa on siis perusteltua.

6.5 Tutkimuksen eettisyys

Tutkimuksessa lähtökohtana tulee olla ihmisarvon kunnioittaminen (Hirsjärvi ym. 2013, 25). Olemmekin kirjoittaneet raportin niin, että siitä ei ole mahdollista yksilöidä missä, milloin, kenestä ja kuka alkuperäiset dokumentit on kirjoittanut. Tutkimuksen olemme suorittaneet niin, ettei siitä ole haittaa lastensuojelun perhetyön asiakkaille eikä työntekijöille. Käsittelimme ja säilytimme asiakirjoja ainoastaan meille osoitetussa paikassa. Tutkimusvaiheessa tehty muistiinpanot säilytimme huolellisesti ja hävitimme ne tutkimuksen päätyttyä. Muistiinpanoissa ei näkynyt tutkittavien henkilötietoja. Aineistoa analysoitaessa merkitsimme muistiin vain ne asiat, jotka olivat oleellisia tutkimuksessamme, eli lapsen osallisuutta koskevat ilmaisut. Tutkimuksessamme on tarkoitus tarkastella ja kuvata sitä, mitä on kirjoitettu. Se, mitä on jäänyt kirjaamatta dokumentteihin, ei ole olennaista tutkimuksemme kannalta.

Tutkimusaineistomme koostui salassa pidettävistä dokumenteista. Siksi tutkimuksemme tulee täyttää henkilötietolain määräykset henkilötietojen käsittelystä tutkimustarkoitukseen. Henkilötietolain (523/1999 4:14§.) mukaan henkilötietoja saa käsitellä tieteellistä tutkimusta varten jos tutkimusta ei voi suorittaa ilman henkilön yksilöintiä koskevia tietoja ja jos rekisteröityjen suostumusta ei ole mahdollista hankkia. Tutkimuksen on perustuttava asianmukaiseen tutkimussuunnitelmaan ja sillä on oltava vastuullinen johtaja. Tutkimusta varten luovutettuja tietoja ei saa paljastaa ulkopuolisille ja kun tiedot eivät enää ole tarpeen tutkimuksen kannalta, ne hävitetään tai arkistoidaan tai tiedot muutetaan siten, ettei tiedon kohde ole niistä tunnistettavissa. Tässä opinnäytetutkimuksessamme sitoudumme vaitioloon saamistamme henkilötiedoista myös tutkimuksen suorit-

tamisen jälkeen. Huolehdimme, ettei tutkittavia voi tekstistämme tunnistaa ja hävitimme muistiinpanomme tutkimuksen valmistuttua.

Tutkimusprosessin eettiset näkökulmat voidaan jakaa kolmeen eri luokkaan. Ensimmäiseksi tutkimusaiheen eettinen oikeutus eli miksi kyseisen ilmiön tutkiminen on perusteltua. Tämän opinäytetyömme taustasta, tarkoituksesta ja tavoitteista, joilla olemme perustelleet aiheen valinnan oikeutusta, olemme kirjoittaneet jo edellä. Toisena näkökulmana on tutkimusmenetelmien eettinen arviointi. On arvioitava saadaanko tavoiteltava tieto suunnitelluilla aineistonkeruumenetelmillä. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006, viitattu 2.12.2014.) Valitsimme tutkittaviksi dokumenteiksi perhetyön asiakaskertomukset, sillä näihin asiakirjoihin dokumentoidaan päivittäistä asiakastyötä (Kääriäinen ym. 2006, 18–19). Edellisessä luvussa pohdimme dokumenttien kyseenalaisuutta tutkimusaineistona. Dokumentit ovat kuitenkin tiedonlähteitä, jotka kuvaavat työntekijän työssään tekemiä ratkaisuja. Kääriäisen (2003, 17) mukaan dokumentit sisältävät työntekijän työn tekemisen kannalta merkityksellisiä asioita ja kuvaavan työntekijän ja asiakkaan todellisuutta.

Kolmanneksi tutkimusraportissa on tuotava esiin, miten analyysiprosessi on edennyt ja miten tulokset on saatu. Tutkijan on raportoitava tutkimustulokset mahdollisimman rehellisesti ja tarkasti, suojellen samanaikaisesti tutkimukseen osallistuvia. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006, viitattu 2.12.2014.) Raporttiin pyrimme kirjoittamaan tutkimusprosessimme mahdollisimman läpinäkyvästi ja tarkasti. Myös Pohjola (2007, 17) korostaa sosiaalitieteiden tutkimuksessa tutkimuksellisten valintojen eettisyyttä. Mitä, miksi, miten ja millä seurauksilla tutkitaan, on analysoitava tarkasti.

7 LAPSEN OSALLISUUS ASIAKIRJOISSA

7.1 Lapsi puheen aiheena

Perhetyöntekijät olivat kirjanneet asiakirjoihin lasten läheisten kanssa käytyjä keskusteluita lapsesta. Pääasiassa asiakirjoihin oli kirjattu keskusteluja vanhemman kanssa. Jokaisen lapsen asiakaskertomuksissa tietoa lapsesta oli tuottanut äiti. Niissä tapauksissa, joissa lapset asuivat isän luona osan ajasta, tietoa oli tuottanut myös isä. Yhdessä tapauksessa tietoa oli tuottanut myös lapsen isoäiti. Kirjauksissa keskustelua oli käyty myös eri viranomaistahojen, kuten koulun tai terveydenhuollon ammattilaisten kanssa joko niin, että työntekijä oli kirjannut omaa suoraa keskustelua lapsesta viranomaisten kanssa tai vanhempi kertoi työntekijälle esimerkiksi opettajalta tullutta tietoa.

Kirjauksissa, jotka koskivat vanhemman kanssa käytyjä keskusteluita, lapsi ja lapsen asiat olivat useimmiten aiheena. Lapsen näkökulma oli siis kirjauksissa keskiössä, vaikka lapsi ei itse fyysisesti ollut paikalla tapaamisessa. Kirjatut keskustelut liittyivät hyvin konkreettisiin asioihin. Keskustelun aiheina oli useimmiten lapsen arki ja rutiinit, kuten nukkumaanmeno- ja kotiintuloajat, koulunkäynti, ruokailut ja vapaa-ajanviettotavat. Kirjauksissa oli tuotu esiin vanhemman kertomana asioita, mitkä arjen tilanteissa aiheuttavat haasteita, miten lapsi toimii perheen arjessa, miten lapsi viettää vapaa-aikansa ja kuinka paljon hän nukkuu tai viettää esimerkiksi aikaa tietokoneella.

Keskusteluissa vanhemman kanssa painottui usein rajojen asettamisen oppiminen sekä säännöllinen ja johdonmukainen arki lapsen näkökulmasta. Keskusteluissa etsittiin tietoa nykyisten toimintamallien pulmakohdista ja pyrittiin luomaan tilalle uusia toimintatapoja. Perhetyöntekijöiden avulla laadittiin joissakin perheissä vanhemman kanssa yhteisiä kodin sääntöjä, joissa sovittiin esimerkiksi kotiintulo-, nukkumaanmeno- ja pelaamisajoista.

Äiti aloitti rutiinit heräämisajoilla, joita lapsi halusi aikaistaa. Äidin mielestä se sopii. Perhetyöntekijä kuitenkin muistutti, ettei ole tarkoitus, että lapsi olisi aamulla tietokoneella ja sen vuoksi heräisi aikaisemmin. Vaarana olisi luisua entiseen malliin, eikä lapsi malta lähteä koneelta kouluun. Äiti sanoi olevansa samaa mieltä.

Aineistoesimerkissä työntekijä on kirjannut äidin kanssa käydyn keskustelun lapsen päivärytmistä. Keskustelun painopiste on koko ajan lapsessa ja lapsen tarpeissa. Kirjattuna on myös lapsen toive uudesta heräämisajasta äidin välittämänä. Asiakirjoihin oli kirjattu myös muita samantapaisia vanhemman esiin tuomia näkemyksiä lapsen toiveista, tarpeista ja huolenaiheista. Vanhemmat olivat kertoneet työntekijälle lapselle läheisistä ihmissuhteista, kuten lapsen suhteesta ja tunteista vanhempaa tai sisaruksia kohtaan, jotka eivät asu pääsääntöisesti lapsen kanssa samassa taloudessa. Lisäksi vanhemmat olivat kertoneet lapsen kaveripiiristä, kavereiden puutteen tai kiusaamistilanteista sekä lapsen kokemuksista tuki- tai sijaisperheestä. Eräässä kirjauksessa vanhempi toi esille huolen siitä, ettei lapsi lähde mielellään tukiperheeseen kavereiden puutteen vuoksi. Näissä kirjauksissa lapsi ja lapsen oma kertomus ja kokemus välittyivät vanhemman puheen kautta.

Kirjauksista välittyi usein vanhempien huoli tai voimattomuus lapsen käytöksen edessä. Lapsi näyttäytyi kirjauksissa usein uhmakkaana ja huolta aiheuttavana. Asiakirjoissa kirjoitettiin vanhempien kertovan, että he ovat uupuneita jatkuviin ristiriitaisiin tilanteisiin lasten kanssa. Kirjauksiin oli kuvailtu paljon vanhemman kertomaa lapsen käytöksen haasteista.

Äiti pohtii lapsen mielialamuutoksia ja miettii onko lapsella kaksisuuntainen mielialahäiriö. Lapsi saa äidin mukaan yhtäkkiä raivareita ja mielialat vaihtuvat nopeasti. Äidin mukaan lapsi on alkanut taas toimia omaehtoisimmin, ei kuuntele sääntöjä eikä rajoituksia. Äiti kertoo, että muilla sisaruksilla tulee riitoja lapsen kanssa, koska lapsi on voimakastahtoinen.

Aineistoesimerkissä lapsi näyttäytyy kirjauksen perusteella omaehtoisena, mielialoiltaan nopeasti muuttuvana ja rajoja hakevana. Äidin mukaan sisarusten väliset riidat johtuvat lapsen voimakastahtoisesta luonteesta. Perhetyön teksteissä oli paljon samantyyppistä kuvausta lapsen käyttäytymisestä, kuten vanhempien kuvauksia lasten riidoista, kiukkukohtauksista sekä kodin sääntöjen rikkomisesta. Lapsi näyttäytyi kirjauksissa uhmakkaana, rajoja etsivänä ja ongelmia aiheuttavana.

Toisaalta kirjauksissa oli tuotu esiin myös lapsen käytöksen kuvausta eri ympäristöissä. Yhden lapsen asiakirjaan oli kirjattu sekä lapsen isän että äidin kertomana lapsen *ongelmakäytöksen* poistuvan isän luona, jonka vuoksi lapsen haluttiin viettävän enemmän aikaa isällään. Sijaisperheessä olleen lapsen äidin mukaan taas lapsen käytös muuttui sijoituksen aikana.

Äidin mukaan lapsen viikonloppuloma oli mennyt hyvin. Äiti kertoi lapsen tykkäävän sijaisperheen säännöistä. Äidin mukaan lapsi oli ihmetellyt, miksi kotona ei ole samanlaisia sääntöjä. Äidin mukaan perheellä on säännöt, mutta kukaan ei noudata niitä. Äiti haluaisi lapsen sijoituksen loppuvan, mutta äidin mukaan lapsi itse haluaa viettää syntymäpäivänsä vielä sijaisperheessä. Äiti kertoo lapsen muuttuneen sijoituksen aikana, omaksuneen sijaisperheen rytmit ja noudattavan niitä kotonakin.

Aineistoesimerkin kirjoitustapa huomioi ympäristön vaikutuksen lapsen käytökseen. Kirjaus tuo esiin näkökulman siitä, että lapsen häiriökäytös ilmenee ja aiheutuu ihmisten vuorovaikutuksessa. Usein dokumenteissa uhmakkaana ja rajoja etsivänä kuvattu lapsi näyttäytyy aineistoesimerkissä samalla turvattomana. Sijaiskodin säännöt ovat tuoneet elämään rajat ja turvallisuuden tunnetta. Elinympäristön huomioiva kirjaamistapa lieventää vaikutelmaa siitä, että ongelmat ja niiden syyt olisivat vain yksinomaan lapsessa.

Vanhempien kanssa oli myös keskusteltu vanhemmuuteen liittyvistä asioista, kuten vanhemman omasta hyvinvoinnista, lapsen kasvatukseen liittyvistä tunteista ja kokemuksista, kasvatuseriaateista sekä vanhemman omasta lapsuudesta. Vanhemmat kertoivat omasta sairaudestaan ja sen vaikutuksesta vanhemmuuteen. Eräässä kirjauksessa äiti kertoi ymmärtävänsä oman masennuksensa vaikuttavan siihen, ettei hän jaksakaan aina asettaa johdonmukaisia rajoja lapselleen. Kirjauksissa vanhemmat puhuivat myös oman vanhemman alkoholismista sekä suuresta vastuunkannon määrästä lapsena ja niiden vaikutuksesta omaan vanhemmuuteen. Useimmiten vanhemman ja perhetyöntekijän keskustelu palautui lapseen ja lapsen kokemukseen tilanteesta. Toisinaan lapsen kokemus jäi kirjauksen ulkopuolelle.

Äidin kanssa keskustellaan vanhemmuuden rooleista sekä rajojen asettamisesta lapsille. Perhetyöntekijät kysyvät äidiltä, onko lapsi joutunut kokemaan tai näkemään väkivaltaa. Äiti kertoo tilanteesta, jossa näin on tapahtunut erään kaupan pihalla.

Yllä kuvatussa tilanteessa perhetyöntekijä keskittyy keskustelemaan äidin vanhemmuudesta. Kirjauksen perusteella ei kuitenkaan keskitytä lapsen kokemukseen, vaikka äidiltä ensin kysytään, onko lapsi joutunut kokemaan tai näkemään väkivaltaa. Kirjauksessa näkymättömiin jää, miten lapsi oli reagoinut väkivaltatilanteen näkemiseen, onko asia jäänyt painamaan lapsen mieltä ja vaikuttaako se jotenkin lapsen arjessa tällä hetkellä. Kirjauksesta ei myöskään käy ilmi, onko

vanhempi käsitelty asiaa lapsen kanssa tai oliko vanhempi kyennyt jotenkin vahvistamaan lapsen turvallisuuden tunnetta. Lapsen kokemusmaailma jää siis kokonaan kirjauksen ulkopuolelle.

7.2 Lapsi havainnoinnin kohteena

Asiakaskertomuksissa perhetyöntekijät kuvasivat tekemiään havaintoja asiakastapaamisissa. Välitöntä havainnointia tehtiin lapsesta, vanhemmasta, lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksesta, kasvatuksesta sekä yleensä lapsen ja perheen elinympäristöstä sekä arjesta. Kirjauksissa työntekijät olivat kuvanneet tarkkaan lapsen ja vanhemman toimintaa. Havainnot oli pyritty kirjoittamaan mahdollisimman konkreettisesti, kirjaten, mitä työntekijä näkee tai kuulee.

Lapsesta kirjatut havainnot olivat useimmiten tiiviitä, toteavia ja tilannetta tai lapsen toimintaa konkreettisesti kuvaavia, kuten *”Lapsi on hereillä sängyssä. Lapsi nousee ylös ja pukee vaatteet. Lapsi ei syö. Lapsi lähtee kouluun”* tai *”Pojat katsovat telkkaria ja molemmilla on myös pelikonso- li, jota he pelaavat”*. Usein tällaiset lapsen toimintaa lyhyesti kuvaavat kirjatut olivat asiakirjan alussa, kun työntekijä kuvasi tilannetta tullessaan perheeseen.

Suurimassa osassa kirjauksista lapsen toimintaa oli havainnoitu suhteessa vanhempaan. Lapsen käytöstä oli kuvattu hyvin usein tilanteissa, joissa hän käyttäytyi uhmaten vanhemman pyyntöjä.

”Lapsi tuli koulusta kotiin, käyttäytyi uhmakkaasti eikä totellut äitiä laisinkaan. Lapsi lähti kaup- paan. Äiti yritti kieltää, mutta lapsi ei kuunnellut.”

Aineistoesimerkissä lapsi näyttäytyy rajoja hakevana. Aineistossa oli paljon samankaltaista kuva- usta lapsen toiminnasta. Lasten kiukkua tai välinpitämättömyyttä aikuisen kehotuksiin oli kirjattu usein. Lapsen omaehtoisuuteen ja aikuisen vastustamiseen viitattiin torjuvina ominaisuuksina. Lapsen todettiin *kiukkuavan, kokeilevan aikuisen rajoja ja häiritsevän keskustelua*. Kirjoituksissa huomiota kiinnitettiin lapsen häiriökäytökseen ja lasta kuvattiin pääasiassa oireilun kautta.

Työntekijät olivat kirjauksissaan pyrkineet myös tuomaan esille perheen arjen todellisuutta ku- vaamalla lapsen ja perheen arkeen ja elinympäristöön liittyviä asioita.

”Äiti on hiljaa ja antaa perhetyöntekijöiden ohjata tyttöjä esim. hampaiden pesussa. (Lapsi 1) istuu tietokoneella syöden samalla leipää. (Lapsi 2) istuu toisella koneella. (Lapsi 3), (Lapsi 4) ja (Lapsi 5) ovat vielä ilman päivävaatteita. Äiti kertoo tyttöjen syöneen leipää. (Lapsi 6) ottaa mandariinin taskuun välipalaksi. - - (Lapsi 4) juoksentelelee vauhdikkaan oloisena olohuoneessa törmäillen välillä seinään ja ikkunaan. Äiti kehottaa (Lapsi 4) menemään keräämään lelut keittiön lattialta. (Lapsi 5) istuu tietokoneen ääressä vaippasillaan juoden samalla tuttipullosta maitoa, välillä heittää tuttipullon kädestään, niin että maitoa roiskuu eteisessä vaatteille. (Lapsi 3) on makuuhuoneessa. (Lapsi 3) ja (Lapsi 5) eivät tule ottamaan kontaktia työntekijöihin.”

Tekstiotteessa perhetyöntekijä on kirjannut havaintojaan sekä äidistä että perheen lapsista. Kirjaus kuvaa tarkasti kuka tekee, mitä tekee ja miten osallistuu. Kirjauksessa lapsen kertomisen tavat nähdään toiminnallisina, eleinä sekä leikkiä hyödyntävinä. Kuulemisen sijasta työntekijä näkee ja aistii lapsen ja vanhemman toiminnan. Asiakirjoissa oli paljon samankaltaisia kirjauksia. Usein kirjaukset loivat kuvaa esimerkiksi perhedynamiikasta: miten perhe ja lapsi toimivat arjessa, miten arki sujuu ja millaiset roolit perheessä on. Usein kirjatut havainnot liittyivät perheen päiväjärjestykseen, vapaa-ajanviettoon, siisteyteen sekä vanhemman kykyyn vastata lapsen tarpeisiin, säädellä ja ottaa vastaan lapsen tunteita tai ohjata lasta. Lapsen tavaroita sekä omaa tilaa kodissa oli myös kuvattu. Useissa kirjauksissa oli kuvausta lapsen huoneesta, leluista tai esimerkiksi harrastusvälineistä. Tällaiset kirjaukset tuottivat tietoa siitä, onko lapsella esimerkiksi ikätason mukaisia leluja tai harrastuksia.

Perhetyöntekijöiden kirjauksissa oli usein kuvattu vanhemman reagointia lapsen tarpeisiin, kysymyksiin ja pyyntöihin, vanhemman suhtautumista lapsen tunnereaktioihin sekä vanhemman kykyä ohjata lasta ja asettaa rajoja. Kirjauksissa oli kuvattu mm. tilanteita, joissa vanhempi rajoittaa tai ei rajoita lapsen toimintaa, ei vastaa lapsen kysymykseen, on poissaoleva, poistuu kotoa saanomatta lapsille mihin lähtee, on itkuinen tai ei jaksa puuttua lasten välisiin ristiriitoihin.

Äiti raaputtaa nettiarpoja ja sanoo lapsen olevan huoneessaan. Lapsi tulee ulkoa sisälle ja äiti ihmettelee, missä tämä on ollut. Äiti lähtee terveysasemalle. Ei kerro lähdöstään mitään lapselle. Lapsi ihmettelee, mihin äiti meni.

Aineistoesimerkissä perhetyöntekijä on kirjannut tilanteen, jossa äiti ei ensin tiedä, että lapsi on lähtenyt ulos. Tämän jälkeen äiti jättää lapsen kotiin perhetyöntekijän kanssa kertomatta lapselle mitään lähdöstään. Lapsi ihmettelee äidin yhtäkkistä katoamista. Lapsi näyttäytyy kuvauksessa

vanhempaansa kaipaavana ja äiti poissaolevana. Perhetyöntekijät olivatkin kirjauksissa keskittyneet paljon huolta aiheuttaviin tilanteisiin ja tapahtumiin lapsen ja vanhemman välillä. Kuvatut tilanteet tuovat esiin lapsen tarvitsevan huomiota, turvaa, ennakoitavuutta ja vanhemman läsnäoloa.

Kirjauksissa oli myös tuotu esiin esimerkiksi lapsen ikään ja kehitystasoon liittyvää poikkeavaa käytöstä.

”Kotikäynnin aikana lapsi tulee käymään kotona, vauhdikkaasti liikkuen. Lapsi huuteli äidille menevänsä kaverin luo diskoon. Lapsi vaihtoi vaatteita ja laittoi luomiväriä. Perhetyöntekijät ihmettelivät tätä, koska lapsi oli vasta 10-vuotias. Äiti kielsi lasta, mutta lapsi ei totellut.”

Aineistoesimerkissä perhetyöntekijät olivat kuvanneet lapsen toimintaa ja kirjanneet ylös ihmettelynsä lapsen ikäkaudelle epätyypillisestä, hyvin aikuismaisesta käyttäytymisestä. Useimmiten kirjaukset olivat tilanteiden suoria kuvauksia, mutta joissakin tapauksissa työntekijä oli kirjannut myös oman huolensa tai ihmettelynsä esille, kuten tässä tapauksessa.

Lähestulkoon kaikki lapsen toimintaa kuvaavat kirjatukset liittyivät tilanteisiin, jotka olivat jollakin tavalla huolta aiheuttavia. Lapsen vahvuuksien ja voimavarojen kuvausta asiakirjoissa oli melko vähän verrattuna kuvaukseen lapsen häiriökäytöksestä. Lapsen voimavaroja kuvaillessa työntekijät olivat esitelleet lasta asiakirjossa ajattelevana, tuntevana ja toimivana. Kirjauksissa esiintyi kuvauksia siitä, mistä lapsi pitää ja mitä hän osaa, kuten *”Lapsi esittelee innoissaan jääkiekkovarusteitaan”* tai *”Lapsi seisoo välillä käsillään. Kehumme hänen taitavuutta.”*. Lapsen voimavarojen kuvaukset liittyivät useimmiten juuri lapsen harrastuksiin tai muihin konkreettisiin taitoihin ja koulumenestykseen.

7.3 Lapsen kohtaaminen

Tutkimusaineistomme sisälsi 107 perhetyöntekijän kirjaamaa kotikäyntiä ja 45 niistä lapsi oli paikalla. Perhetyön asiakassuunnitelmia aineistossamme oli kolme ja yhdessä niistä lapsi oli aluksi paikalla, mutta poistui melko pian tapaamisen alussa.

Asiakaskertomukissa oli kirjauksia keskusteluista perhetyöntekijän ja lapsen välillä. Keskusteluja lapsen kanssa perhetyöntekijät olivat kirjanneet joko lapsen puheen suorana lainaamisena tai muuntamalla puheen kolmanteen persoonaan ”lapsi kertoi, että...”. Työntekijät olivat kirjanneet dokumentteihin lasten mielipiteitä, toiveita sekä lapsille tärkeitä asioita, mitä lapset olivat itse tuoneet esille. Näissä kirjauksissa lapsen persoonallinen näkökulma tuotiin teksteissä esiin sijoittamalla lapsi kertojan paikalla. Kirjoittamalla kolmannessa persoonassa ”lapsi kertoo...” ilmaisee tekstin kirjoittaja selvästi olevansa kuulijan roolissa.

Kirjauksissa korostui lapsen kohtaaminen ja tiedon saaminen lapselta kyselemisen ja keskustelemisen kautta. Keskustelut liittyivät useimmiten hyvin konkreettisiin asioihin, kuten koulunkäyntiin, vapaa-ajanviettoon, harrastuksiin, nukkumaanmenoaikoihin ja ihmissuhteisiin. Kirjausten perusteella työntekijät käyttivät paljon suljettuja kysymyksiä, joihin lapsi vastasi usein hyvin lyhyesti, yhdellä-kahdella sanalla. Esimerkiksi *työntekijä kysyy lapselta, onko koulussa kivaa, johon lapsi vastaa koulussa olevan tylsää*. Näkymättömiin kirjauksessa jää, jatkaako työntekijä keskustelua siitä, miksi lapsi kokee koulussa olevan tylsää. Näin ollen lapsen kokemus ja kertomus eivät saa paljon tilaa dokumentissa.

Jossain määrin työntekijät olivat kirjanneet myös lasten näkemyksiä perhetyöstä, sijoituksesta ja sijaisperheestä sekä tukiperheestä. Työntekijä oli kirjannut esimerkiksi yhdessä tapauksessa lapsen mielipiteen siitä, ettei sijoitus ollut lapsen mielestä hänen parhaakseen ja toisessa tapauksessa lapsi oli tuonut esille tukiperheessä olevan tylsää, koska siellä ei ole samanikäisiä kavereita. Lasten innokkuus perhetyöhön puolestaan oli kirjattu kyselyinä, milloin työntekijä tulee taas käymään. Myös perhetyöhön ja perhetyöntekijään liittyvät negatiiviset ilmaukset oli kirjattu, kuten lapsen selkeä ilmaus siitä, ettei hän halua jäädä keskustelemaan perhetyöntekijän kanssa. Lapselle annettiin mahdollisuus olla osallistumatta perhetyön työskentelyyn, mikäli tämä itse niin halusi.

Lapsen kanssa työskentely näyttäytyi kirjauksissa keskustelun lisäksi myös toiminnallisena. Lasten kanssa pelattiin, ulkoiltiin, laitettiin ruokaa, leivottiin, käytiin ostoksilla, tehtiin läksyjä jne. Yhden lapsen asiakirjaan perhetyöntekijä oli kirjannut lapsen kanssa käytettävän *”Minä tunnen, koen, ajattelen ja toivon” -kyselylomaketta*. Lomake toimi keskustelun virittäjänä asiasta, josta työntekijä halusi lapsen tuottavan tietoa.

*"Lapsi näyttää iloiselta ja hymyilee tullessaan kotiin. Käymme lapsen kanssa läpi **Minä tunnen, koen, ajattelen ja toivon** –kyselylomaketta. Lapsi kokee iloa monesta asiasta, esim. syntymäpäivistä, kiukkua ja surua riidellessä kavereiden kanssa, kiitollisuutta siitä, että Hope oli tuonut ison jouluruokapaketin - -. Lapsi kuvaa itseään rauhalliseksi, koska jaksaa kuunnella, kömpelöksi, kun törmää johonkin ja ujoksi vieraiden ihmisten seurassa. Lapsi kokee murheita kotielämän risti-riidoista - -. Lapsi käy mielellään koulua, mutta väsyy päivän aikana, koska menee iltaisin klo 23 nukkumaan".*

Työntekijän kirjaamassa tilanteessa lapsi näyttäytyy aktiivisena toimijana ja keskustelijana. Usein perhetyöntekijöihin torjuvasti suhtautuva lapsi innostuu työskentelytavasta ja tuottaa puhetta työntekijälle. Työmenetelmä auttaa lasta kertomaan tarinaa elämästään. Kirjauksessa lapsen kokemus on pääroolissa ja työntekijä on tehnyt selvästi näkyväksi asiakirjaan tehdyn työn lapsen kanssa. Kirjauksen alkuun työntekijä on kuvannut lapsen tunnetilaa. Asiakirjoissa oli jonkin verran samankaltaisia kirjauksia lapsen tunnetilan vaikutuksesta toimintaan. Lapsen mielialalla perusteltiin toiminnan onnistumista tai suunnitelmien muutosta. Kirjausten perusteella toiminta määräytyi usein lapsen innostuksen ja kiinnostuksen kohteiden sekä mielialan mukaan. Perhetyöntekijät antoivat lapsille mahdollisuuden valita tekemistä ja toiminta määräytyi lapsen ehdoilla.

Joistakin asioista lapselle oli annettu myös tietoa liittyen omaan tilanteeseen. Tällöin oli kirjattu esimerkiksi tilanteita, joissa lapselle kerrottiin sijoituksen alkamisesta tai jatkumisesta sekä syy siihen. Lasta autettiin ymmärtämään tilannetta, esimerkiksi syytä sijoituksen jatkolle tai tukiperheen tarpeellisuutta lapsen ja perheen elämässä. Lisäksi lapselle tehtiin ymmärrettäväksi sovittujen sääntöjen vaikutuksesta esimerkiksi kotilomiin. Useimmiten kirjauksissa perusteltiin, miksi lapsen näkemystä ei voida toteuttaa. Lapsi sai siis tietoa siitä, miten lastensuojelu toimii ja auttaa lasta ja perhettä.

Kysyn lapselta, onko asumisesta sijaisperheessä ollut apua hänelle ja perheelle. Lapsi vastasi, että en tiedä... Juteltiin, että jatkossa tulee pitää kiinni sovituista viikonlopuista. Lapsen mielestä sijoitus ei ole ollut hänen parhaakseen. Perustellaan kuitenkin, että on vanhempien vastuulla, että lapsi käy koulua ja jos ei kotoa käsin pysty käymään, niin pitää mennä jonnekin muualle käymään.

Aineistoesimerkissä lapselle perustellaan tehtyjä päätöksiä ja autetaan lasta ymmärtämään, miksi tilanteessa toimitaan kyseisellä tavalla. Keskustelu on vastavuoroista ja lapsi näyttäytyy tekstissä

tiedon vastaanottajana, mutta myös aktiivisena keskustelun osapuolena. Lapsen kokemus sijoituksesta on kirjattu, mutta kirjauksessa näkymättömiin jää, saiko lapsi tuoda esille näkemyksensä siitä, miksi hänen mielestään sijoitus ei ollut hänen parhaakseen. Kirjauksen perusteella lapsen kokemus ikään kuin torjutaan tai selitetään pois.

Lapsen mukaan ottaminen toiminnan suunnitteluun näkyi kirjauksissa, joissa lapsen kanssa käytiin vastavuoroista keskustelua toimintatavoista ja muutoksista, joihin pyritään. Usein kyseessä oli arjen säännöistä, vapaa-ajanvietosta ja päivärutiineista sopimisesta. Näitä keskusteluja käytiin esimerkiksi nukkumaanmenoajoista, heräämisestä, pelaamisajoista ja kouluun lähtemisestä. Joidenkin lasten kanssa sovittiin myös yhdessä palkkiojärjestelmästä. Esimerkiksi pizzalla käynti, kun sovittun ajanjakson aikana ei tullut poissaoloja koulusta. Toimintatapoja myös saatettiin muuttaa lapsen näkemyksen perusteella. Esimerkiksi tapauksessa, jossa lapsi koki tukiperheessä olevan tylsää kavereiden puutteen vuoksi, käyntikertoja tukiperheessä harvennettiin. Lapsi näyttäytyi asiakirjoissa siis myös osallistujana ja päätöksentekijänä.

Toisinaan kirjauksissa lapsen saatettiin mainita olevan paikalla, kun äidin kanssa keskusteltiin, mutta kirjauksista ei käynyt ilmi, kuuliko lapsi mitä puhuttiin tai kysyttiin häneltä jotain. Joissakin tapauksissa lapsen tapaaminen kirjattiin hyvin lyhyesti *”käytiin luistelemassa”* tai *”kävimme tilanteen läpi lapsen kanssa”*. Tällaisten kirjausten perusteella on vaikea tietää, mitä lapsen kanssa on keskusteltu, miten lapsi tulee kohdatuksi tapaamisessa tai ymmärtääkö lapsi mitä tapahtuu ja miksi. Työntekijä ei siis ole tehnyt näkyväksi asiakirjaan itse työtä lapsen kanssa.

8 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimuksemme tarkoituksena oli kuvata, kuinka lapsen osallisuus näkyy lastensuojelun avohuol-
lon perhetyön dokumenteissa. Tutkimustulostemme mukaan lapsen osallisuus asiakirjoissa muo-
dostui vanhemman puheen kirjaamisesta lapsesta, perhetyöntekijän tekemien havaintojen ku-
vaamisesta lapsesta ja vanhemmuudesta sekä lapsen kohtaamisesta.

Havaintojemme mukaan lapsi näkyi asiakirjoissa vahvasti vanhemman ja perhetyöntekijän väli-
sissä keskusteluissa sekä perhetyöntekijän kirjaamina havaintoina lapsen toiminnasta. Tuloksista
voidaan päätellä perhetyön painottuvan siihen, että lapsesta kysellään ja lasta havainnoidaan.
Oulussa on tutkittu lapsen osallisuuden näkymistä lastensuojelun dokumenteissa aiemminkin.
Minna Takalan (2011, 40, viitattu 20.9.2015) opinnäytetyössä saamat tulokset ovat hyvin saman-
kaltaisia saamiemme tulosten kanssa. Takalan tutkimuksessa lapsen osallisuus dokumenteissa
näkyi myös vahvimmin perhetyöntekijöiden kirjaamina havaintoina lapsesta ja lapsen ja van-
hemman vuorovaikutuksesta sekä vanhemman ja perhetyöntekijän välisissä keskusteluissa.

Tutkimuksemme mukaan tieto lapsesta lastensuojelun asiakirjoissa on suodattunutta, lähinnä
vanhemman ja työntekijän tuottamaa. Lapsi näyttäytyy dokumenteissa aikuisten tulkitsemana.
Lapsista puhutaan usein hoivan, perustarpeiden ja arjen kautta. Tiedonlähteinä vanhemmat olivat
asiakirjoissa lasta näkyvämmässä asemassa. Lapsen asioita kuvattiin perheen ja vanhempien
ongelmien kautta. Myllärniemen (2007, 27) mukaan perhetyössä vanhemmuus määrittyy vuoro-
vaikutustapahtumaksi vanhemman ja lapsen välillä, jolloin vanhemman toiminta suhteessa lap-
seen on usein työskentelyn keskiössä. Lapsi näyttäytyy tällöin työskentelyssä passiivisena ja
varsinainen suhde lapseen jää taka-alalle. Lapsi välittyy asiakirjoihin aikuisten puheen kautta.

Kirjauksissa korostui myös lapsen näkeminen sekä työntekijän saama kokemus lapsen ja van-
hemman vuorovaikutuksesta. Asiakirjoissa lapsen kertomisen tavat näyttäytyivät usein toiminnal-
lisina, eleitä ja leikkiä hyödyntävinä. Sekä lapsen että vanhemman toiminannon havainnointi ra-
kentaa lapsen osallisuutta (Muukkonen 2013, 168). Perhetyön vahvuutena onkin, että se mahdol-
listaa lapsen ja perheen arjen havainnoinnin arkisessa ja luonnollisessa elinympäristössä (Myllär-
niemi 2007, 32).

Shier määrittelee lapsen osallisuutta kuvaavassa mallissaan lapsen osallisuuden alimmaksi tasoksi lapsen kuulemisen. Oleellista on, että lasta halutaan kuulla ja aikuinen on kiinnostunut lapsen näkemyksistä. (Shier 2002, 111.) Lapsen toiminnan havainnointia ja sanattomien viestien tulkintaa voidaan yhtälailla pitää lapsen kuulemisena kuin sanallistakin viestintää. Lapsen toiminnan kirjaaminen osoittaa aikuisen olleen läsnä tilanteessa, jossa lapsi toimii ja kiinnostunut lapsesta. Lapsen näkeminen tuo aikuisen lähemmäksi lasta ja antaa näin lapselle mahdollisuuden myös oma-aloitteeseen vuorovaikutukseen aikuisen kanssa. Lapsen sanattomien viestien kirjaaminen tekee lapsen näkyväksi ja kuuluvaksi asiakirjoihin.

Shierin mallin toisella tasolla aikuisen on tuettava lapsen mielipiteen ilmaisua ja otettava selvää lapsen näkemyksistä kyselemällä ja toimimalla lapsen kanssa (Shier 2002, 112). Tasojen yksi ja kaksi erottaminen perhetyön asiakirjateksteistä oli vaikeaa. Asiakirjoihin oli kirjattu lasten itsensä tuottamaa puhetta, mutta työntekijän omaa puhetta oli harvoin kirjattuna. Kirjaamalla lapsen kertomaa ilmaisi perhetyöntekijä selvästi olleensa kuulijan roolissa ja kuullensa lasta. Pelkän lapsen puheen kirjaaminen ei kuitenkaan tee lapsen kanssa työskentelyä näkyväksi asiakirjaan. Kirjauksen ulkopuolelle jäi, tukiko työntekijä lapsen mielipiteen ilmaisua. Kirjauksissa, joissa sekä työntekijän että lapsen esittämät kysymykset ja niihin saadut vastaukset oli kirjattu ylös, työntekijän tekemä työ lapsen kanssa oli selkeästi näkyvää lukijalle.

Mielipiteen ilmaisun tukeminen näkyi selvästi kirjauksissa, joissa lasten tapaamisiin liittyi yhdessäoloa ja toimintaa, kuten pelejä ja leikkejä. Lapsen osallisuutta tukeva lastensuojelu hyödyntääkin lapselle ominaisia tapoja olla vuorovaikutuksessa (Möller 2005, 65). Kirjausten mukaan työntekijät myös hyödynsivät lapselta saatua tietoa ja lapsen kiinnostuksen kohteita toiminnan suunnittelussa eli toimivat Shierin osallisuuden mallin tasolla kolme (Shier 2002, 113).

Asiakirjoihin oli kuitenkin kirjattu lapsen kanssa työskentely usein hyvin yleisesti, kuten ”käytiin luistelemassa” tai ”keskusteltiin asiasta”, jolloin asiakirjaan eivät tule näkyväksi keskustelut ja itse työskentely lapsen kanssa. Tällaisten kirjausten perusteella on vaikea arvioida, miten lapsi tulee kohdatuksi tapaamisessa. Passiivimuoto myös häivyttää tekijät taustalle, jolloin on vaikea päätellä, kuka teki mitäkin ja miten lapsi osallistui keskusteluun.

Kirjatut keskustelunaiheet lapsen kanssa liittyivät usein hyvin konkreettisiin asioihin, kuten koulunkäyntiin, vapaa-ajanviettoon tai harrastuksiin. Kirjausten mukaan vanhempien kanssa puhuttiin perheen tilanteesta ja tuen tarpeista, mutta niitä ei otettu keskustelunaiheiksi lasten kanssa. Lap-

selta kyseltiin asioita, mutta kirjauksista ei selvinnyt, saiko lapsi tiedon siitä, mihin tietoa kerätään. Myös Hurtigin (2006, 181) tutkimuksen mukaan perhetyöntekijät kyselivät lapsilta hyvin konkreettisia asioita ja keräsivät tietoa lapsista, mutta eivät tarjonneet sitä lapsille eivätkä rohkaisseet lapsia kysymään.

Lapsen osallisuus edellyttää, että lapsi saa riittävästi tietoa siitä, mitä ollaan tekemässä ja miten tämä kaikki vaikuttaa hänen elämäänsä. Lapsi on siis myös osallisena tietoon, joka koskee hänen asioitaan. Työskentely on lapselle koko ajan ymmärrettävää ja hän saa tietoa omasta tilanteestaan, tavoitteista ja suunnitelmista. Lapselle osallistuminen omien asioiden hoitamiseen antaa kokemuksen siitä, että joku on kiinnostunut hänestä ja asioihin voi vaikuttaa. Varsinkin lastensuojelun asiakkaana oleville lapsille vaikuttamisen mahdollisuus voi olla erityisen merkityksellinen. (Oranen 2006, 3-4, viitattu 29.9.2015; Oranen 2008, 7,16, viitattu 29.9.2015.)

Tutkimiemme asiakirjojen mukaan lapsi ei välttämättä aina saa tietää, mikä perhetyön tavoitteena on ja mihin tietoa kerätään. Aineistossamme kolmen lapsen asiakirjat sisälsivät perhetyön asiakassuunnitelman. Yhdessä näistä lapsi oli paikalla suunnitelmaa tehdessä. Tämän lapsen kanssa keskusteltiin tilanteesta, mutta lapsi poistui paikalta omasta tahdostaan. Muukkosen (2008, 155) mukaan lapsen ei tarvitse olla läsnä jokaisessa tapaamisessa, mikäli lapsen osallisuus varmistetaan muuten. Tällöin sovitaan kuka kuulee lapsen viestit ja välittää lapselle tiedon siitä, mitä tapaamisessa on sovittu. Tutkimuksessamme mukana olleissa asiakirjoissa ei ollut mainintaa siitä, saiko lapsi tiedon tapaamisessa sovituista tavoitteista. Asiakassuunnitelmiin olisi hyvä esimerkiksi kirjata, kuka kertoo lapselle tapaamisessa sovituista asioista ja perhetyöstä.

Asiakaskertomuksissa oli kirjauksia tilanteista, joissa lapselle kerrottiin sijoituksen alkamisesta tai jatkumisesta sekä syy siihen. Lasta autettiin ymmärtämään tilannetta, esimerkiksi syytä sijoituksen jatkolle. Lapselle perusteltiin tehtyjä päätöksiä ja autettiin lasta ymmärtämään, miksi tilanteessa toimitaan tietyllä tavalla. Sijoitus on kuitenkin hyvin iso ja merkityksellinen asia lapsen elämässä. Tällaisessa tilanteessa lakikin velvoittaa kuulemaan lasta (Lastensuojelulaki 2007/417, 1:5 §). Sen sijaan kirjausten perusteella perhetyöstä ja sen tavoitteista ei keskusteltu lapsen kanssa. Tällöin lapsen ymmärrys perhetyöstä ja omasta tilanteestaan voi jäädä puutteelliseksi. Näin myös osallisuuden kokemus voi jäädä puuttumaan.

Havaintojemme mukaan työntekijät toimivat lasten kanssa enimmäkseen Shierin osallisuuden kolmella alimmalla tasolla. Kirjauksissa painottui lapsen ajatusten kuuleminen ja toiminnan havainnointi sekä lapselta saadun tiedon hyödyntäminen toiminnan suunnittelussa. Osallisuuden mallin kahden korkeimman tason saavuttaminen edellyttäisi, että lapsi toimii tasavertaisena toimijana aikuisen kanssa sekä osallistuu toiminnan suunnitteluun ja toteuttamiseen aktiivisesti (Shier 2002, 114–115). Perheen arjesta ja perhetyön tavoitteista puhuminen, toiminnan suunnittelu sekä ratkaisujen tekeminen tapahtui kuitenkin enimmäkseen vanhempien ja työntekijöiden kesken.

Joissakin tilanteissa lapsi näyttäytyi asiakirjoissa myös osallistujana ja päätöksentekijänä. Tällöin toimintatapoja suunniteltiin ja muokattiin lapsen aloitteesta ja lapsen näkemyksen perusteella. Toisinaan aikuinen keskustelun jälkeen tarvittaessa perusteli lapselle, miksi hänen suunnitelmaansa ei ole mahdollista käytännössä toteuttaa. Perustelemalla lapselle asiat he voivat kokea tulleen kuulluksi ja ymmärtävät omat mahdollisuutensa vaikuttaa toimintaan käytännössä. Osa lastensuojelun asioista on väistämättä sellaisia, joihin lasten ei ole mahdollista vaikuttaa, mutta olisi hyvä, jos näistäkin säännöistä voitaisiin keskustella yhdessä lasten kanssa.

Lasta koskevat asiakirjat ovat lapsen tuottaman tiedon jakamisen väline. Kirjauksista tekemiemme havaintojen mukaan lapsen tuottamalle tiedolle ei kuitenkaan annettu asiakirjoissa paljon tilaa. Asiakirjaan oli usein kirjattuna lyhyesti lapsen mielipide. Kirjauksen perusteella ei kuitenkaan pysähtytty keskustelemaan lapsen kokemuksesta, vaan lapsen näkemys ikään kuin torjuttiin selittämällä ja perustelemalla asioita aikuisen näkökulmasta. Lapsen tulisi rauhassa saada kertoa oma näkemyksensä ilman, että aikuinen tulkitsee lapsen tilanteen liian nopeasti ja alkaa esittää omia perustelujaan.

Kirjauksissa lapsi näyttäytyi myös enimmäkseen uhmakkaana ja huolta aiheuttavana. Asiakirjoissa oli runsaasti kuvauksia perheen arjen haastavista ja huolta aiheuttavista tilanteista, kuten lapsen ja vanhemman välisistä ristiriidoista, puutteellisesta hoivasta sekä lapsen häiriökäytöksestä. Kirjauksista välittyi usein vanhempien huoli tai voimattomuus lapsen käytöksen edessä. Kirjoituksissa huomiota kiinnitettiin lapsen häiriökäytökseen ja lasta kuvattiin pääasiassa oireilun kautta. Työntekijät olivat kuvanneet paljon huolta aiheuttavia tilanteita ja asiakirjoissa huolen teema nousi usein esiin.

Myös Kääriäisen (2003, 101) tutkimuksen mukaan lastensuojelun asiakirjat sisälsivät runsaasti merkintöjä, jotka viestivät lapsen ja perheen huolta herättävästä tilanteesta. Myllärniemen (2007,

32–34) mukaan perhetyöntekijän tulee havaita ja nimetä huolta aiheuttavat vuorovaikutusmallit ja tapahtumat. Myös huolen kirjaaminen on olennaista, jotta tuen tarve voidaan perustella. Tutkimisemme asiakirjoissa kirjauksia lapsen tai vanhemmuuden vahvuuksista ja voimavaroista oli hyvin vähän verrattuna huolipuheeseen. Vaikka pyrkimys lastensuojelutyössä onkin viime aikoina ollut siirtyminen ongelmakeskeisyydestä voimavarakeskeisyyteen, tämä ei näy kirjaamisen tavoissa.

Tämän tutkimuksen perusteella ei ole mahdollista saada tietoa käytännön perhetyöstä. Tutkimus kertoo tutkimusaineistomme olleiden asiakirjojen kautta kirjaamisen käytännöistä. Kääriäinen (2005, 162) toteaa, että riippumatta siitä, mitä asiakastapaamisessa on todellisuudessa tapahtunut, kirjattu teksti edustaa asiakkaan ja työntekijän kohtaamista. Tekstin kuvaus on asiakirjatodellisuutta siitä, mitä on tapahtunut. Koska asiakirjat ovat ainoa tapa tehdä näkyväksi lapsen näkemykset, olisi hyvä, että lapsen kuulemiseen ja kuullun huomioon ottamiseen sekä sen kirjaamiseen kiinnitettäisiin erityistä huomiota.

Pelkästään lastensuojelun asiakirjoja tutkimalla ei ole mahdollista vastata kysymykseen, millainen on lapsen osallisuus lastensuojelun asiakkaana. Lapsen näkyminen asiakirjoissa kertoo enemmän kirjoittamisen valinnoista kuin lapsen todellisesta kohtaamisesta. (Kääriäinen 2006, 48, 171.) Kiinnostava jatkotutkimusaihe olisikin tutkia lasten kokemuksia omasta osallisuudestaan lastensuojelun avohuollon perhetyössä.

9 POHDINTA

Opinnäytetyömme tarkoituksena oli kuvata, kuinka lapsen osallisuus näkyy lastensuojelun avoimuuden perhetyön dokumenteissa. Tutkimuksemme tavoitteena oli tuottaa tietoa lapsen näkyvyydestä ja kehittää näin lastensuojelun perhetyössä tehtävää dokumentointia ja lisätä tietoisuutta lapsen osallisuudesta lastensuojelutyössä.

Tutkimustulostemme mukaan lapsen osallisuus dokumenteissa näkyi lähinnä vanhemman ja perhetyöntekijän välisissä keskusteluissa lapsesta sekä perhetyöntekijöiden kirjaamina havaintoina lapsen toiminnasta. Suhteessa koko aineistoon, lapsen suoraa kohtaamista ja lapsen puhetta ei ole kirjattu paljon, vaan lapsi näkyy asiakirjoissa muilla tavoilla. Pohjois-Suomen Lasten Kaste -hankkeen 2014–2016, johon tutkimuksemme liittyi, tavoitteena on lasten osallisuuden lisääminen lastensuojelun asiakasprosessissa (Pohjois-Suomen Lasten Kaste -hanke 2014–2016 2013, 4, 51, viitattu 29.11.2014). Tutkimuksemme mukaan tämä kehittämistarve on olemassa. Lastensuojelun perhetyössä on tärkeää pyrkiä kehittämään erilaisia työtapoja ja käytäntöjä lapsen näkökulman tavoittamiseksi sekä keskustelemaan lapsen tuottaman tiedon ja osallisuuden merkityksestä.

Yksi henkilökohtaisista oppimistavoitteistamme on ollut eettisen osaamisemme vahvistuminen. Aiheestamme johtuen jouduimme pohtimaan eettisiä näkökulmia koko tutkimusprosessimme ajan. Tämän on vahvistanut valmiuksiamme huomioida asioiden eettisyys sekä asiakastilanteissa että niitä kirjatessamme asiakasdokumentteihin. Tutkimusta tehdessämme pohdimme pitkin matkaa oikeuttamme lukea lastensuojelun asiakkaiden asiakirjoja, sillä asiakkaat ja dokumentit kirjoittaneet työntekijät eivät tiedä olevansa tutkimuksen kohteena asiakirjojen kautta. Tutkimusta varten meillä oli kuitenkin tarvittava lupa, joten virallisesti meillä oli lupa käyttää asiakirjoja tutkimustarkoitukseen. Juuri aineiston analyysimme jälkeen Oulussa tuli voimaan sääntö, että kaikilta tutkimuksiin osallistuvilta henkilöiltä on pyydettävä kirjallinen lupa ja lasten asioita tutkitettaessa kirjallinen lupa molemmilta vanhemmilta. Myös Kääriäinen (2003, 35) on väitöskirjaa tehdessään pohtinut oikeuttaan lukea asiakirjoja niitä kirjoittaneiden työntekijöiden tietämättä. Myöskään hänen tutkimuksessaan asiakkaat eivät tienneet joutuneensa tutkimuksen kohteeksi asiakirjojen kautta. Tutkija on ikään kuin eräänlainen luvaton tunkeilija.

Lämsä (2009, 228–229) on kuvannut asiakirjatutkimukseen liittyviä eettisiä näkökulmia ja kysyy, millä oikeudella tutkija voi käyttää sosiaalihuollon asiakaskuvauksia tutkimusaineistona. Hän korostaa aineistossa olevien tunnistamattomuuden tärkeyttä. Lämsän periaatteena on ollut, ettei yhtäkään lasta tai nuorta voi tunnistaa käytettyjen aineistonäytteiden perusteella. Lämsä kysyy myös, voiko tutkimus leimata sosiaalihuollon asiakkaita. Hän on päätenyt siihen, että asioiden esiin tuominen ei vahingoita asiakasta, koska todellisuus ei ole vain sitä, miltä se pinnalta ja ensi katsomalta näyttää. Parhaimmillaan asioiden esiin nostaminen voi sytyttää lukijassa halun kyseenalaistaa totuttua ja auttaa näkemään asiat uusin silmin.

Pidimme asiakkaiden ja työntekijöiden tunnistamattomuuden tärkeyttä koko tutkimuksen ajan tärkeänä. Asiakirjoista oli poistettu asiakkaiden henkilötiedot jo ennen kuin saimme ne luettavaksi. Muokkasimme asiakirjat tutkimusaineistoksi niin, että kaikki henkilöiden tunnistamiseen liittyvät tiedot poistuivat. Tutkimusraportissa olevat esimerkkilainaukset ovat lähes sanatarkkoja, mutta vain katkelmia teksteistä. Pyrimme valitsemaan esimerkkeihin mahdollisimman yleisiä, tunnistamattomia lainauksia. Kun aineistosta oli poistettu tunnistamista koskevat merkinnät, emme kokeneet enää itseämme tunkeilijoiksi tai tirkistelijöiksi, vaan koimme aineiston tutkimuskohteeksi. Mielestämme tutkimuksen tarkoitus hyvittää aineiston käytön ilman asianosaisten lupaa. Tutkimuksen tarkoitus on tuottaa tietoa lapsen osallisuudesta lastensuojelun dokumenteissa ja tätä kautta vahvistaa osaltaan lasten osallisuutta sekä nostaa tietoisuuteen lasten osallisuuden näkymistä ja kehittää dokumentointia.

Lapsen oikeuksien korostaminen on voimistunut suomalaisessa lastensuojelussa. Vuonna 2015 perustettu lapsiasiavaltuutetun toimi on yksi osoitus tästä. Myös uusi vuonna 2014 voimaan tullut lastensuojelulaki vahvistaa tätä kehitystä. Viranomaisten toimintaa ja työkäytäntöjä tarkastellaan yhä useammin Lasten oikeuksien sopimuksessa määriteltyjen tavoitteiden toteutumisen näkökulmasta. Osallistuminen itseä koskevien asioiden käsittelyyn on lasten ihmisoikeus eli arvo jo sinänsä. Näiden oikeuksien toteutuminen vaatii kuitenkin vaivannäköä ja resursseja organisaatioilta, aikuisilta ja lapsilta. Lasten saama kokemus kuulluksi tulemisesta ja vaikuttamisen mahdollisuudesta on tärkein konkreettinen hyöty, jonka osallisuus voi lapselle tuottaa. Organisaatioille ja työntekijöille lasten osallistuminen antaa mahdollisuuden hermistyä kuulemaan lapsia. Tätä kautta voidaan saada välineitä lasten ajatusten ja kokemusten ymmärtämiseen. Lasten mukana olo tuottaa suoraa palautetta organisaation toiminnasta ja tarjoaa näin myös mahdollisuuden parantaa päätöksentekoa ja työskentelyn vaikuttavuutta. (Oranen 2008, 15,16, viitattu 29.9.2015.)

Oppimistavoitteinamme oli oppia ymmärtämään paremmin lapsen osallisuuden toteutumisen tapoja ja esteitä. Asiakirjojen lukeminen ja tutkiminen tuki tätä tavoitetta. Olemme nyt tietoisempia lapsen osallisuuden toteutumisesta. Vanhemmat ovat tärkeitä yhteistyökumppaneita perhetyöntekijöille ja sosiaalityöntekijöille. Lapsen osallisuuden ja lapsen äänen kuulumisen toteutumiselle on työntekijänä tärkeää tiedostaa omien työtapojen vaikutus. Pelkästään vanhempia kuunteleminen ja vanhempien kanssa työskentelemällä ei välttämättä välity kaikki lapsen omat ajatukset tilanteesta. Haasteita lapsen kanssa työskentelylle aineistomme mukaan voi tuoda myös lapsen haattomuus työskennellä työntekijöiden kanssa. Vaatii aikaa ja vaivannäköä saavuttaa lapsen luottamus. Tällainen asiakastyön osaaminen kasvaa varmasti vasta käytännön työn myötä. Sen sijaan dokumentoinnin osaamista ja asioiden pohtimista lapsen näkökulmasta työ on meille opettanut paljon. Lapsen asioista kirjoittaessa mietimme varmasti lapsen tuottamaa tietoa entistä tarkemmin ja pyrimme sitä myös mahdollisuuksien mukaan työssämme hankkimaan.

Opinnäytetyön tekeminen on ollut mielenkiintoista ja monivaiheista. Olemme oppineet ymmärtämään paremmin tutkimustyön kulkua. Aina prosessi ei ole edennyt suoraviivaisesti, mutta myös taaksepäin palaaminen ja uudelleen yrittäminen on opettanut meille paljon. Kannustava ohjaus sekä Kaste-hankkeen puolelta että ohjaavien opettajien taholta on auttanut solmukohtien yli ja parempaan lopputulokseen.

LÄHTEET

Aula, M. 2011. Lapsen paras aikuisen velvollisuutena. Teoksessa Nurmi ja Rantala (toim.) Näyn ja kuulun. Lapsen etu ja osallisuus. Helsinki: Otava, 25–38.

Aula, M. 2008. Lapsiasiavaltuutetun katsaus lasten osallistumisen tilaan Suomessa. Teoksessa Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja 2008. Lapsella on oikeus osallistua. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2008:20, 64–69.

Eskonen, I., Korpinen, J. ja Raitakari, S. 2006. Vallan määrittämät lapsi- ja asiantuntijapuhujat: faktaa, selontekoja ja kokemuksia. Teoksessa Forsberg, Ritala-Koskinen, Törrönen (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleen arviointia. Jyväskylä: PS-kustannus, 21–44.

Heino 2008. Lastensuojelun avohuolto ja perhetyö: kehitys, nykytila, haasteet ja kehittämisehdotukset. Stakesin työpapereita 9/2008. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.

Henkilötietolaki 22.4.1999/523.

Hirsjärvi, S., Remes, P. ja Sajavaara, P. 2013. Tutki ja kirjoita. 15.–17. painos. Helsinki: Tammi.

Hotari, K., Oranen, K., Pösö, T. 2013. Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Bardy, M. (toim.) Lastensuojelun ytimissä. 4. uud. p. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, 117–132.

Hovi-Pulsa, R. 2008. Arkisuuntautunut perhetyö – rajat ja mahdollisuudet. Teoksessa Viinämäki, L. (toim.) 2008. 14 puheenvuoroa sosionomien (AMK) asemasta Suomen hyvinvointiasiantuntijajärjestelmässä. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulun julkaisuja. Sarja A: Raportteja ja tutkimuksia 2/2008, 115–123.

Hurtig, J. 2003. Lastasuojelussa – etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhtyön käytännöissä. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Hurtig, J. 2006. Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Forsberg, Ritala-Koskinen, Törrönen (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleen arviointia. Jyväskylä: PS-kustannus, 167–193.

Järvinen, R., Lankinen, A., Taajamo, T., Veistilä, M., Virolainen, A. 2007. Perheen parhaaksi. Perhetyön arkea. Helsinki: Edita.

Kuoppala, T. ja Säkkinen, S. 2014. Lastensuojelu 2013. Tilastoraportti 26/2014. Terveystieteiden tutkimuskeskus, lastensuojelun tutkimus- ja koulutuskeskus. Viitattu 27.11.2014, http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/116946/Tr26_14.pdf?sequence=3.

Kääriäinen, A. 2006. Lapset sosiaalityön asiakasdokumenteissa teoksessa Forsberg, H., Ritala-Koskinen, A. & Törrönen, M. (toim.) Lapset ja sosiaalityö, kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleen arviointia. Juva: PS-kustannus, 45–67.

Kääriäinen, A., Leinonen, A. & Metsäranta H. 2006. Lastensuojelutyön dokumentointi. Opastusta ja ideoita käytäntöön. Helsinki: Yliopistopaino.

Kääriäinen, A. 2003. Lastensuojelun sosiaalityö asiakirjoina. Dokumentoinnin ja tiedonmuodostuksen dynamiikka. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 1/2003.

Laaksonen, M., Kääriäinen, A., Penttilä, M., Tapola-Haapala, M., Sahala, H., Kärki, J. & Jäppinen, A. 2011. Asiakastyön dokumentointi sosiaalihuollossa. Opastusta asiakastiedon käyttöön ja kirjaamiseen. Tampere: THL.

Laki sosiaalihuollon asiakasasiakirjoista 20.3.2015 254/2015.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812.

Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta 21.5.1999/621.

Lastensuojelulaki 13.4.2007/417.

Lastensuojelun käsikirja 2014. Dokumentointi lastensuojelussa. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Viitattu 24.9.2014, <http://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/dokumentointi-lastensuojelussa>

Lastensuojelun käsikirja 2014. Perhetyön dokumentointi. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Viitattu 27.10.2014, <http://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/avohuolto/lastensuojelun-avohuollon-tukitoimet/perhetyo/perhetyon-dokumentointi>

Lämsä, A-L. 2009. Tuhat tarinaa lasten ja nuorten syrjäytymisestä. Lasten ja nuorten syrjäytymisen sosiaalihuollon asiakirjojen valossa. Oulu: Oulun yliopisto.

Muukkonen, T. 2013. Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus. Teoksessa Bardy, M. (toim.) Lastensuojelun ytimissä. 4. uud. p. Helsinki. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 133–143.

Muukkonen, T. 2008. Lapsikeskeisyys sosiaalityön läpäisevänä periaatteena. Teoksessa Muukkonen T. (toim.) Suunnitelmallinen sosiaalityö lapsen kanssa. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus SOCCAn ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 17, 145–162.

Muukkonen, T. & Kivelä, N. 2008. Lapsilta saatu palaute. Teoksessa Muukkonen T. (toim.) Suunnitelmallinen sosiaalityö lapsen kanssa. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus. SOCCAn ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 17, 87–122.

Myllärniemi, A. 2007. Lastensuojelun avohuollon perhetyö ammattikäytäntönä – jäsenyyksiä perhetyöstä toimintatutkimuksen valossa. SOCCAn ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja 6/2007. E-kirja.

Mäkinen, P., Raatikainen, E., Rahikka, A. ja Saarnio, T. 2011. Ammattina sosionomi. Helsinki: WSOY.

Möller, S. 2005. Suunnitelmallinen työskentely tekee lapsesta asiakkaan. Teoksessa Reijonen, M. (toim.) Voimaa perhetyöhön. Arjen tuki ja ammatilliset verkostot. Jyväskylä: PS-kustannus, 61–69.

Oranen, M. 2006. Tutkimista ja tunnustelua – Lastensuojelun alkuarvioinnin käytäntöjä, malleja ja kehittämissuuntia. Alkuarviointi ja avohuolto-työryhmän loppuraportti 22.3.2006. Lastensuojelun kehittämisohjelma. Viitattu 29.9.2015, <https://www.thl.fi/documents/647345/0/Alkuarviointi+Loppuraportti.pdf/4c1af916-87f3-41b0-bd61-0e9daaea69d8>

Oranen, M. 2008. Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Ensija ja turvakotien liitto ry. Helsinki. Viitattu 29.9.2015, <http://www.ensijaturvakotienliitto.fi/@Bin/1911491/mit%C3%A4%20mielt%C3%A4!%20raporttiCS3.pdf>

Pekki, A., Tamminen, T. 2002. Lapsen ehdoilla. Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätiö.

Pohjois-Suomen Lasten Kaste -hanke 2014–2016. 2013. Hankesuunnitelma 1.2.2014–28.2.2016, Viitattu 29.11.2014. <http://liminka01.hosting.documenta.fi/kokous/2013271-7-1.PDF>

Pohjola, A. 2007. Eettisyyden haaste tutkimuksessa. Teoksessa Leena Viinamäki & Erkki (toim.) Polkuja soveltavaan yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Helsinki: Tammi, 11–31.

Rantala, A. 2002. Perhekeskeisyys – puhetta vai todellisuutta? Työntekijöiden käsitykset yhteistyöstä erityistä tukea tarvitsevan lapsen perheen kanssa. Jyväskylän yliopisto.

Reijonen, M. 2005. “Mitä työtä se perhetyö oikein on?” – ammattina perhetyöntekijä. Teoksessa Reijonen, M. (toim.) Voimaa perhetyöhön. Arjen tuki ja ammatilliset verkostot. Jyväskylä: PS-kustannus.

Rouhiainen-Valo, T., Rantanen, T., Hovi-Pulsa, R. ja Tietäväinen 2010. Kompetenssit ”sosiaalisen” puolustamisessa. Kompetenssit sosionomien (AMK ja ylempi AMK) ydinosaamisen avaajina. Teoksessa Viinamäki, L. (toim.) Sosionomin ammatti ja työ 2010-2025. Havaintoja ja päätelmiä sosionomien (AMK & ylempi AMK) profillista Suomen hyvinvointiasiantuntijajärjestelmässä. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulun julkaisuja. Sarja A: Raportteja ja tutkimuksia 3/2010. 9-36.

Rönkkö, L. ja Rytönen, T. 2010. Monisäikeinen perhetyö. Helsinki: WSOY.

Saaranen-Kauppinen, A. ja Puusniekka, A. 2006. KvaliMOTV – menetelmäopetuksen tietovaranto (verkkojulkaisu). Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto (ylläpitäjä ja tuottaja). Viitattu 2.12.2014, http://www.fsd.uta.fi/metodimaopetus/kvali/L3_1_2.html

Shier, H. 2001. Pathways to Participation: openings, opportunities and obligations: a new model for enhancing children's participation in decision-making, in line with article 12.1 of the United Nations Convention on the Rights of Child. Julkaisussa Children & Society. 15 (2). 107–117.

Suomen perustuslaki 11.6.1999/731.

Sosiaalihuoltolaki 30.12.2014/1301.

Takala, M. 2012. Lapsen osallisuus lastensuojelun perhetyön dokumenteissa. Oulun seudun ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan koulutusohjelma. Opinnäytetyö. Viitattu 20.9.2015, <http://www.theseus.fi/handle/10024/48718>

Thomas, N. 2002. Children, Family and the State. Decision-Making and Child Participation. Bristol: The Policy Press.

Tuomi, J. ja Sarajärvi, A. 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Jyväskylä: Tammi.

Tuomi, J. ja Sarajärvi, A. 2002. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Jyväskylä: Tammi.

Turtiainen, P. 2001. Miten kuulla lasta? Esimerkkeinä päiväkotilasten ja koululaisten haastattelut. Tutkimuksia 2001:2. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

Uusimäki, M. 2005a. Perhetyö palvelujärjestelmässä. Teoksessa Reijonen, M. (toim.) Voimaa perhetyöhön. Arjen tuki ja ammatilliset verkostot. Jyväskylä: PS-kustannus.

Uusimäki, M. 2005b. Perhetyötäkö kaikki? Oulu: Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus.

YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 2014. Viitattu 23.9.2014, https://unicef.studio.crasman.fi/pub/public/pdf/LOS_A5fi.pdf